

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 30, 2020, 4

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 30, 2020, 4

ISSN 1408-5348
e-ISSN 2591-1775

UDK 009

Letnik 30, leto 2020, številka 4

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Roderick Bailey (UK), Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Alexander Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralčić (HR), Darko Darovec, Goran Filipi (HR), Devan Jagodič (IT), Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Vojislav Pavlovič (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povolò (IT), Marijan Premović (ME), Andrej Rahten, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Marta Verginella, Špela Verovšek, Tomislav Vignjevič, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Urednika/Redattori/Editors:

Urška Lampe, Gorazd Bajc, Petra Berlot (it.)

**Gostujoča urednica/Editore ospite/
Guest editor:**

Mateja Sedmak

Prevajalci/Traduttori/Translators:

Gorazd Bajc (it.), Petra Berlot (it.)

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Založnika/Editori/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria© / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente©

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18
e-mail: annaleszdjp@gmail.com, **internet:** https://zdjp.si

Redakcija te številke je bila zaključena 31. 10. 2020.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), Mestna občina Koper

Annales - Series Historia et Sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija *Annales, Series Historia et Sociologia* je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series Historia et Sociologia è inserita nei seguenti data base / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Clarivate Analytics (USA); Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); Directory of Open Access Journals (DOAJ).

To delo je objavljeno pod licenco / *Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.*

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdjp.si>.
Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: <https://zdjp.si/it/>.
The submission guidelines and all articles are freely available in color via website <http://zdjp.si/en/>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Vlasta Jalušič & Veronika Bajt:** A Paradigm Shift Framed by a Crisis: Recent Debates on Immigration and Integrations in Six EU Countries 517
Un cambiamento di paradigma nel contesto della crisi: recenti dibattiti sull'immigrazione e l'integrazione in sei paesi dell'UE
Sprememba paradigme skozi okvir »krize«: razprave o priseljevanju in integraciji v šestih državah EU
- Barbara Gornik:** The Principles of Child-Centred Migrant Integration Policy: Conclusions from the Literature 531
I principi della politica dell'integrazione dei migranti incentrata sul bambino: conclusioni emerse dalla letteratura
Principi otrokosrediščne politike integracije priseljencev – zaključki na podlagi literature
- Zorana Medarić:** Migrant Children and Child-Centredness: Experiences from Slovenian Schools 543
Bambini migranti e approcci incentrati sul bambino: esperienze dalle scuole slovene
Otroci priseljenci in otrokosrediščnost: izkušnje iz slovenskih šol
- Lucija Dežan & Mateja Sedmak:** Policy and Practice: the Integration of (Newly Arrived) Migrant Children in Slovenian Schools 559
Politica e pratica: l'integrazione dei bambini migranti nelle scuole slovene
Politika in praksa: integracija priseljenih otrok v slovenske šole
- Søren Sindberg Jensen & Peter Hobel:** Key Incidents in Child-Centred Migration Research: Exploring Methodological and Epistemological Implications of Child-Researcher Interaction 575
Eventi chiave nella ricerca sulle migrazioni incentrata sul bambino: esplorando le implicazioni metodologiche ed epistemologiche dell'interazione tra il bambino e il ricercatore
Ključni dogodki v otrokosrediščnih raziskavah migracij: metodološke in epistemološke posledice interakcije med otrokom in raziskovalcem
- Alev Cakir, Stella Wolter, Mira Liepold & Birgit Sauer:** Intersectional Contestations – the Meanings of Integration of 'Migrant' Pupils in Austrian Schools 587
Contestazioni intersezionali – i significati dell'integrazione degli alunni 'migranti' nelle scuole austriache
Intersekcionalna nasprotja – pomen integracije učencev 'priseljencev' v avstrijske šole
- Jakub Kościółek:** Children with Migration Backgrounds in Polish Schools – Problems and Challenges 601
Bambini con esperienza di migrazione nelle scuole polacche – problemi e sfide
Otroci iz priseljskih okolij v poljskih šolah – težave in izzivi

Cosmin Popan, Shoba Arub & Gavin Bailey:

Education Outside the Mainstream:
Valuing Cultural Heritage through Alternative
Resources for the Integration of Migrant
Children in the UK 613

*Istruzione fuori dagli schemi: valorizzazione
del patrimonio culturale attraverso risorse
alternative per l'integrazione dei bambini
migranti nel Regno Unito*

*Izobraževanje zunaj sistema: prepoznavanje
vrednosti kulturnega izročila z alternativnimi
oblikami integracije otrok priseljencev v
Združenem kraljestvu*

Judit Onsès-Segarra & Paula Estalayo-Bielsa:

Integration Policies of Migrant Children
in Catalonia: Challenges and
Opportunities for Change 629

*Politiche di integrazione dei bambini
migranti in Catalogna: sfide e possibilità
di cambiamento*

*Politike integracije otrok priseljencev v
Kataloniji: izzivi in priložnosti za spremembe*

Sofía Ocampo-Torrejón, Pablo Riveras-Vargas & Fernando Hernández-Hernández:

Educational Strategies to Promote
Intercultural Inclusion at a Public
Secondary School in Barcelona 643

*Strategie di istruzione per promuovere
l'inclusione interculturale in una scuola
secondaria pubblica di Barcellona*
*Izobraževalne strategije za spodbujanje
medkulturnega vključevanja na javni
srednji šoli v Barceloni*

Darko Friš, Attila Kovács & Tadeja Melanšek:

Slovesnosti ob priključitvi Prekmurja h
Kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev 657

*Le celebrazioni per l'annessione di
Oltremura al Regno dei Serbi, Croati e Sloveni*
*Celebrations after the Annexation of
Prekmurje to the Kingdom of Serbs,
Croats and Slovenes*

Polona Vidmar: Sestop Habsburžanov in avstro-ogrskih junakov s piedestala.

Prispevek k slovenizaciji javnega prostora
Maribora in sosednjih mest leta 1919 679

*La caduta degli Asburgo e degli eroi
Austro-ungarici dal piedistallo.*

*Contributo intorno alla slovenizzazione
dello spazio pubblico di Maribor
e delle cittadine limitrofe nel 1919*

*Habsburg and Austro-Hungarian Heroes
Descent from Pedestal. Contribution to
Slovenisation of Public Space of Maribor
and Neighbouring Towns in 1919*

*Descend from Pedestal. Contribution to
Slovenisation of Public Space of Maribor
and Neighbouring Towns in 1919*

and Neighbouring Towns in 1919

Marjan Horvat: Slovenija v evroatlantskih

integracijah: Izginjajoči posrednik? 701

*La Slovenia nelle integrazioni
euro-atlantiche: il mediatore che sparisce?*

*Slovenia in Euro-Atlantic Integrations:
A Vanishing Mediator?*

Kazalo k slikam na ovitku 719

Indice delle foto di copertina 719

Index to images on the cover 719

SESTOP HABSBURŽANOV IN AVSTRO-OGRSKIH JUNAKOV S PIEDESTALA. PRISPEVEK K SLOVENIZACIJI JAVNEGA PROSTORA MARIBORA IN SOSEDNJIH MEST LETA 1919

Polona VIDMAR

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za umetnostno zgodovino,
Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: polona.vidmar@um.si

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljeno odstranjevanje javnih spomenikov, ki so bili v Mariboru in sosednjih mestih postavljeni v zadnjih desetletjih 19. in v zgodnjem 20. stoletju. Na osnovi govorov ob odkritjih spomenikov in člankov v dnevnem časopisju je osvetljena propagandna vloga postavljanja spomenikov za nacionalne in strankarske namene. Politizacija spomenikov v obdobju nacionalnih sporov je najbolj očitna pri spomenikih cesarju Jožefu II., ki so bili postavljeni v Mariboru, Celju in na Ptuj. Prvič je v okviru dogajanja na narodnostno mešanem območju Štajerske obravnavana tudi odstranitev spomenika Jožefu II. v Radgoni (Radkersburg, Bad Radkersburg), odstranjevanje spomenikov pa je postavljeno v kontekst dogajanja na Češkoslovaškem po prvi svetovni vojni. Odstranjevanje spomenikov leta 1919 je pripomoglo k slovenizaciji javnega prostora.

Ključne besede: javni spomenik, Maribor, Štajerska, cesar Jožef II., Habsburžani, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev

LA CADUTA DEGLI ASBURGO E DEGLI EROI AUSTRO-UNGARICI DAL PIEDISTALLO. CONTRIBUTO INTORNO ALLA SLOVENIZZAZIONE DELLO SPAZIO PUBBLICO DI MARIBOR E DELLE CITTADINE LIMITROFE NEL 1919

SINTESI

L'articolo presenta la rimozione dei monumenti pubblici che furono a Maribor e nelle città limitrofe eretti negli ultimi decenni del secolo XIX e all'inizio del secolo XX. Sulla base dei discorsi pronunciati durante le loro inaugurazioni e dei quotidiani pubblicati in tali occasioni, viene messo in evidenza il ruolo della propaganda intorno alle erezioni di monumenti per scopi nazionalisti e di partito. La politicizzazione dei monumenti durante il periodo delle dispute nazionali risultava maggiormente evidente intorno ai monumenti dedicati all'Imperatore Giuseppe II a Maribor, Celje e Ptuj. Inoltre, l'articolo affronta per la prima volta la rimozione del monumento di Giuseppe II a Radkersburg, Bad Radkersburg (Radgona) in Austria, vale a dire sullo sfondo degli eventi nell'area etnicamente mista della Stiria slovena e nel contesto della rimozione dei monumenti in Cecoslovacchia dopo la Prima guerra mondiale. Le rimozioni avevano contribuito alla slovenizzazione dello spazio pubblico.

Parole chiave: monumento pubblico, Maribor, Stiria, Imperatore Giuseppe II, gli Asburgo, Regno dei Serbi, Croati e Sloveni

UVOD

Leta 1919 so v Mariboru in sosednjih mestih na slovenskem Štajerskem odstranili avstro-ogrske in starejše javne spomenike, ki so bili posvečeni zgodovinskim osebnostim, zlasti članom cesarske hiše (Vidmar, 2013, 83–84). Postavljanje in odstranjevanje javnih spomenikov je tesno povezano z zgodovinskim dogajanjem v Mariboru, ki se je od sredine 19. stoletja pospešeno gospodarsko in urbanistično razvijal, vendar je bilo življenje zaznamovano s hudimi spori med slovensko in nemško govorečimi meščani, mesto pa je pridobilo položaj bistvenega člana v »trdnjanskem trikotniku«¹ spodnještajerskega nemštva, h kateremu sta sodila tudi Celje in Ptuj.¹ Dogajanje v mestu so zlasti v obdobju zadnjega župana avstrijske dobe, dr. Johanna Schmidererja (1902–1919), ki se je že v nastopnem govoru izrekel, da bo »varoval nemški značaj Maribora«, zaznamovali nacionalni nemiri in konflikti (Jenuš, 2017, 907; Jenuš, 2018, 201–202). Protislovenska politika mariborske občine se je nadaljevala v obdobju prve svetovne vojne; zlasti razglasitev majniške deklaracije 30. maja 1917 in deklaracijsko gibanje je mestna občina pod Schmidererjevim vodstvom sprejela kot grožnjo, saj so se bali, da bi bili Nemci v primeru uspeha južnih Slovanov na odcepljenih delih države »iztrebljeni«² (Jenuš, 2018, 223–225). Strahovi Nemcev na Spodnjem Štajerskem so se uresničili konec oktobra 1918 s proglasitvijo odcepitve slovenskega etničnega ozemlja od Avstro-Ogrske in združitve z drugimi Jugoslovani v novo državo; mariborski nemški mestni svet je sklenil, da Maribora ne bo predal brez boja, vendar je bil Schmiderer 2. januarja 1919 prisiljen predati mestno oblast vladnemu komisarju za mesto Maribor, dr. Vilku Pfeiferju (1919–1920) (Jenuš, 2018, 225–229; Antoličič, 2017, 929–948; Antoličič, 2018, 253–258). Čeprav je skušal Pfeifer nekdaj nemško mesto preobraziti v novo slovensko podobo previdno in postopno, je 27. januarja 1919 prišlo do množične demonstracije mariborskih Nemcev s smrtnimi žrtvami, ki so imele močan odmev v tiskanih medijih.² Pfeifer je za slovenizacijo mesta poskrbel z zamenjavo nemških uslužbencev mestne uprave ter slovenizacijo šolstva in kulturnih ustanov, v javnem prostoru pa se je odrazila s preimenovanjem ulic in trgov, izdajo uredbe, po kateri so morali obrtniki in trgovci označiti svoje trgovine in delavnice izključno z napisi v slovenskem jeziku in

spremembo imen vojaških objektov v mestu (Antoličič, 2018, 253–258). V kontekst slovenizacije javnega prostora sodi tudi odstranjevanje javnih spomenikov.

Sergej Vrišer je zapisal, da je bilo odstranjevanje spomenikov v novi državi razumljivo, v spomeniškovarstvenem in urbanističnem pogledu pa je vendarle pomenilo osiromašenje mariborske mestne vedute (Vrišer, 1971, 194; prim. Pertassek, 2000, 155). Odstranjevanje ni bilo posledica uradnega ukrepa novih oblasti, saj za slovensko območje ni znano, da bi bil izdan tovrstni ukrep, za razliko od Češkoslovaške, kjer so 19. aprila 1923 po razsodbi vrhovnega sodišča zapovedali odstranitev kipov, napisov in obeležij protidržavnega značaja, vključno s člani dinastij Habsburžanov in Hohenzollernov.³ Kakor je razvidno v nadaljevanju, so spomenike na slovenskem Štajerskem v stihijskih napadih odstranili prebivalci mest, v Celju ob pomoči policije, pri čemer lahko pri spomenikih, ki jih niso odpeljali na odpad, domnevamo, da so za njihov prenos v lokalne muzeje poskrbeli člani muzejskih društev. V prispevku je odstranjevanje spomenikov obravnavano v kontekstu nacionalnih in ideoloških sporov,⁴ pri čemer izhajamo iz predpostavke, da so spomeniki iz trpežnih materialov, ki zbujajo vtis trajnega spomina, v času političnih sprememb idealne žrtve za skrutitve, odstranjevanje in uničenje (prim. Wingfield, 1997, 153–154, 66; Rakovec, 2015, 181). Z namenom poglobljenega razumevanja položaja obravnavanih spomenikov kot orodja v lokalnih mednacionalnih in liberalno-klerikalnih sporih, so v prispevek vključeni citati iz dnevnega časopisja.⁵ Retorika govorcev ob odprtjih spomenikov in piscev časopisnih prispevkov odraža propagandni namen spomenikov za nacionalistične in strankarske namene ter politizacijo javnega spomina. Iz časopisnih prispevkov razbiramo pomen javnih spomenikov kot propagandnega orodja oblasti, zlasti lokalnih veljakov, medtem ko je osebnostim, ki so jim bili spomeniki posvečeni, namenjene manj pozornosti, še manj pa je zapisov o spomenikih kot likovnih delih. V pričujočem prispevku je največ pozornosti namenjene spomenikom cesarju Jožefu II., ki so bili v novi državi najbolj sporni zaradi z njimi povezanih manifestacij nemških nacionalistov in liberalcev v Mariboru, Celju in na Ptuj. Po raziskavah Sonje Žitko so spomenike Jožefu II. načrtovali tudi v Slovenski Bistrici, Rogatcu in Slovenj Gradcu,

1 O »trdnjanskem trikotniku«¹ in odnosu med Slovenci in Nemci na Štajerskem v zadnjih desetletjih 19. stoletja do 1914 glej Friš, Matjašič Friš & Maver, 2018, 9; Cvirn, 1997, 53–62; Almasy, 2014, 178–181.

2 O novejšem pogledu slovenskih zgodovinarjev na demonstracije glej Jenuš, 2011, 120–139; Antoličič, 2017, 942–943; Antoličič, 2018, 252–253; o pogledu Nemcev, ki so po prevratu zbežali v Avstrijo, glej Hausmann, 1925, VII–X.

3 Z oblikovanjem simbolov nove države in odstranjevanjem sledi nekdanje habsburške oblasti so pričeli že ob ustanovitvi Češkoslovaške republike oktobra 1918; z navedenim ukrepom vrhovnega sodišča so legalizirali odstranitev tistih spomenikov, ki jih niso stihijsko odstranili v letih 1919 in 1920 (Wingfield, 1997, 153–154, 166).

4 O teh podrobneje Kerec, 2019, 399–418; ter Griesser-Pečar, 2019, 301–332.

5 O mednacionalnih sporih glej Cvirn 1997, 53–62; Almasy, 2014, 178–181; o politični in nacionalni usmeritvi časopisov Kramberger, 2005, 37–52.

vendar namere niso izpeljali (Žitko, 1996, 16). Prvič je v kontekstu dogajanja na slovenskem Štajerskem obravnavano odstranjevanje spomenika cesarju Jožefu II. v Radgoni (Radkersburg, Bad Radkersburg), ki je tudi fotografsko najboljše dokumentirano. Potem ko je 6. četa mariborskega pehotnega polka pod poveljstvom nadporočnika Benedikta Zeilhoferja 1. decembra 1918 zasedla Radgono (Steinböck, 1983, 6; Potočnik, 2018, 129), je radgonski spomenik delil usodo spomenikov v mestih, ki so po podpisu Saintgermainske mirovne pogodbe pripadla Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ker je mogoče največ relevantnih podatkov o postavljanju in odstranjevanju spomenikov pridobiti iz dnevnega časopisja, velja za proučevanje spomenikov enako kakor za prikaz sočasnih političnih razmer, za katerega je Janez Cvirn zapisal, da imamo za Maribor in Celje obilico virov, medtem ko so viri za Ptuj in druga spodnještajerska mesta in trge pomanjkljivi (Cvirn, 1997, 8).

ODSTRANJENI SPOMENIKI V MARIBORU

V Mariboru so iz javnega prostora odstranili figuralne spomenike in obeležja iz časa Avstro-Ogrske, od katerih je bil najbolj reprezentančen spomenik viceadmiralu Wilhelmu Tegetthoffu (Žitko, 1996, 112–113; Vidmar, 2013, 68–75). Z realističnim bronastim doprsjem viceadmirala na visokem kamnitem podstavku in monumentalnima bronastima personifikacijama njegovih zmag pri Helgolandu in Visu, ki jih je izdelal kipar Heinrich Fuss (1845–1913) v Innsbrucku (sl. 1), je Tegetthoffov spomenik presegal vse dotlej postavljene spomenike v slovenskem prostoru (Žitko, 1996, 112). Zasluge za njegovo postavitve si je pripisoval zlasti mariborski župan Matthäus Reiser, ki je bil od 15. aprila 1871 načelnik Odbora za postavitev Tegetthoffovega spomenika, odstop z županskega položaja v začetku decembra 1882 pa mu je preprečil, da bi lahko v vlogi župana sodeloval pri slovenskem odkritju spomenika. Kljub mnenju, objavljenem v časniku *Marburger Zeitung*, da bi bil za postavitev spomenika najprimernejši tedanji Sofijin trg, sedanji Trg svobode, je Matthäus Reiser vztrajal pri postavitvi na Tappeinerjevem trgu, sedanjem Trgu generala Maistra, saj je s spomenikom želel obeležiti svoj doprinos k razvoju mesta, to je gradnjo reprezentančne stavbe Višje realke (Vidmar, 2013, 71–73). Odbor je zahteval tudi, da mora biti spomenik visoke umetniške vrednosti in vreden velikega junaka in je pogodbo s kiparjem podpisal šele, ko je komisija treh dunajskih profesorjev, Carla Kundmanna, Georga Niemannna in Casparja Zumbuscha, preučila Fussov osnutek in v izvedenskem mnenju

Slika 1: Spomenik viceadmiralu Wilhelmu von Tegetthoffu v Mariboru (PAM, Zbirka albumov fotografij in razglednic, inv. št. 3378).

zapisala, da bo spomenik umetniško delo (Vidmar, 2013, 71). Odkritje Tegetthoffovega spomenika 10. julija 1883 so spremljale velike slovesnosti, ki se jih je udeležil tudi cesar Franc Jožef I.⁶ Po navedbah Franja Baša so Slovenci in Nemci mobilizirali vse pristaše, da so s klicema »Živijo« in »Heil« cesarju manifestirali slovenstvo oziroma nemštvo Maribora in Podravja (Baš, 1989, 196; prim. Čuček, 2006, 394). Po Baševem mnenju je bilo odkritje spomenika priložnost, ob kateri se je prvič očitno pokazalo nacionalno razpoloženje v Mariboru; ker so bili Slovenci glasnejši, so izzvali nemško mestno županstvo, da v Mariboru ni nikoli več dovolilo množičnega slovenskega nastopa (Baš, 1989, 196).

Leta 1919 so bronasto doprsje in personifikaciji Helgolanda in Visa prenesli v muzej, visok podstavek iz mauthausenskega granita pa so odstranili šele leta 1935 in ob tem našli skrinjico s spomenico o nastajanju spomenika, ki so jo podpisali župan in člani Odbora za postavitev spomenika, ter srebrnike, nikljaste in bakrene kovance (Zajšek, 2017, 858; prim. Ciglencečki, 2006, 537). Granitni ostanki 34-tonskega podstavka so še leta 1991 ležali na območju deponije v Hočah.⁷ Doprsje in personifikaciji so bili s spomenika odstranjeni pred 23. januarjem 1919, ko je anonimni pisec v rubriki *Tedenske vesti* časnika *Slovenski gospodar* zabeležil, da so nekateri ljudje, ki jim spomeniki, postavljeni na raznih mestih po Mariboru, niso pogodu, oskrnili spomenike, zlasti Tegetthoffovega,

[...] katerega so neznane osebe pokvarile, vsled česar so ga drugi krogi spravili na varno. Mi tako počenjanje odločno obsojamo kot nevredno omikanih ljudi, katerim ne pristoja razbijanje.⁸

6 O dvodnevem cesarjevem obisku, imenovanem »Marburger Kaisertage«, ki je potekal 9. in 10. julija 1883, so podrobno poročali v tedanjih časnikih, zlasti v *Marburger Zeitung*; glej Vidmar, 2013, 73–74; Zajšek, 2017, 855–858; Zajšek, 2018, 141–144.

7 Za podatke, poslane fotografije in izris podstavka se iskreno zahvaljujem kolegu dr. Igorju Sapaču.

8 *Tedenske vesti*, *Slovenski gospodar*, 23. 1. 1919, št. 4, 3.

Iz zapisa je razvidno, da se je skrunjenje in posledično odstranjevanje spomenikov začelo že v prvih mesecih po koncu prve svetovne vojne, najverjetneje pa so bili odstranjeni po primopredaji mestne oblasti 2. januarja 1919 in pred objavo prispevka v *Slovenskem gospodarju* 23. januarja 1919.⁹ Razvidno je tudi, da so bili skrunilci Slovenci, medtem ko so bili »drugi krogi«, ki so prenesli Tegetthoffov spomenik v muzej in jih navaja anonimni pisec, bližje nekdanji nemški mestni oblasti in zaradi prenosa spomenikov v muzej najverjetneje člani Muzejskega društva.¹⁰ V rubriki *Politične vesti* iste številke časnika je anonimni pisec zapisal, da je opravičen sum, »[...] da so Nemci sami podrli Tegethofov spomenik, da bi javno mnenje spravili nad Slovence. Nemška surovost postaja zopet vedno hujša.«¹¹ Podobna sumničenja in lažna namigovanja so bila naslednjega dne objavljena v časniku *Straža*:

Mariborski nemški kulturni delavci so v eni preteklih noči z rdečilom pomazali zid in napis Spodnještajerske ljudske posojilnice. Vspričo takega počenjanja je odveč vsako povpraševanje, komu se mora staviti na rovaš oskrunjenje Tegetthoffovega spomenika. Saj je tudi dokazano, kdo je nekdanj oskrunil Jahnov spomenik.¹²

Za odstranjevanje mariborskih spomenikov ni bilo mogoče najti podrobnejših informacij o udeležencih in času odstranjevanja.¹³ Domnevati smemo, da so poleg Tegetthoffovega tudi druge spomenike odstranili pred 23. januarjem 1919, torej pred medijsko odmevnimi demonstracijami mariborskih Nemcev 27. januarja 1919.¹⁴ Kakor je razvidno iz navedenih citatov iz *Slovenskega gospodarja* in *Straže*, so bili spomeniki tudi po odstranitvi v slovenskem dnevnem časopisu zlorabljeni za lažna namigovanja in podtikanja v mednarodnih sporih.

Muzejsko društvo je Tegetthoffovo doprsje in personifikaciji Helgolanda in Visa razstavilo na dvorišču

tedanjega muzeja v Cankarjevi ulici,¹⁵ kjer jih je videl Henning Volkmar (psevdonim Huga Sueteteja) in o Tegetthoffu zapisal, da so njegovo doprsje s slepim sovraštvom odstranili s spomenika samo zaradi njegove nemške narodnosti, čeprav je pri Visu tudi Slovence zavaroval pred Italijani (Volkmar, 1934, 32). Po zaprtju muzeja v Cankarjevi ulici, 10. aprila 1938, so tri bronaste plastike prenesli v muzejske prostore v mariborskem gradu, v katerem je viceadmiralovo doprsje še ohranjeno, za personifikaciji Tegetthoffovih zmag pa je bilo usodno leto 1947 (Oman, 1999, 15; Vidmar, 2013, 84). 21. avgusta 1947 je muzejski ravnatelj Franjo Baš poslal Izvršnemu odboru Mestnega ljudskega odbora Maribor-mesto pismo, v katerem je zapisal, da je od treh bronastih kipov samo kip Tegetthoffa dobro umetniško delo, personifikaciji njegovih zmag pa sta konvencionalni deli s konca 19. stoletja brez umetniške vrednosti, in predlagal ohranitev viceadmiralovega doprsja in prelitje personifikacij v sodoben namen (Oman, 1999, 15). Mestni ljudski odbor je 27. avgusta 1947 odgovoril, da naj kip Tegetthoffa kot umetniško delo ostane v muzeju, personifikaciji pa naj prelijejo v spomenik padlim borcem v narodnoosvobodilni borbi (Oman, 1999, 15).

Spomenik nadvojvodi Janezu, ki so ga v mariborskem parku slovesno odkrili 10. junija 1883 v okviru praznovanj ob 600-letnici habsburške vladavine na Štajerskem, je mestu podaril anonimni donator (sl. 2).¹⁶ Uradno anonimni darovalec, odvetnik Othmar Reiser, bratranec nekdanjega župana Matthäusa Reiserja, je bil glavni govorec na slavnostni prireditvi, drugi govorniki pa so se mu za dragoceno darilo javno zahvaljevali.¹⁷ Litoželezni celopostavni kip nadvojvode je bil ulit že leta 1859 po modelu kiparja Franza Weissenbergerja (1819–1875) v Salmovi železarni v Blanskem na Moravskem, vendar je bil zaradi žanrske upodobitve člana cesarske družine v lovski noši v času nastanka izjemen in nesprejemljiv za postavitev v javnem prostoru (Žitko, 1998, 110; Žitko, 2000/2001, 462). Zato ga

9 O primopredaji mestnih oblasti v Mariboru glej Jenuš, 2017, 922–923.

10 Muzejsko društvo v Mariboru (*Museumsverein in Marburg*) je bilo ustanovljeno leta 1902 in je svoje zbirke ob podpori mariborske občine uredilo v tedanji mestni nadaljevalni šoli na vogalu sedanjih Cankarjeve in Razlagove ulice. Leta 1916 so odprli nove prostore v opuščeni kaznilnici v Cankarjevi ulici. Leta 1920 so zbirkam Muzejskega društva pridružili zbirke Zgodovinskega društva za Slovensko Štajersko in leta 1924 še zbirke Škofijskega muzeja (Oman, 1999, 9–10).

11 *Politične vesti*, Slovenski gospodar, 23. 1. 1919, št. 4, 3.

12 *Razne politične vesti*, *Straža*, 24. 1. 1919, št. 7, 3.

13 V *Marburger Zeitung* januarja 1919 o odstranjevanju niso poročali. V nasprotju s tem je celjski nemški časnik *Deutsche Wacht* o poškodbah in porušenju celjskega spomenika cesarju Jožefu II. v noči iz 1. na 2. januar 1919 poročal takoj v naslednji številki in dejanje opredelil kot predigro k odstranitvi spomenika, pripisal pa ga je »neznanim storilcem«; glej *Das Kaiser Josef-Denkmal beschädigt und umgestürzt*, *Deutsche Wacht*, 4. 1. 1919, št. 1, 2.

14 O demonstracijah in reakciji slovenskih varnostnih sil glej Jenuš, 2011, 120–139.

15 Nekdanja kaznilnica v sedanji Cankarjevi ulici, ki so jo za muzejske prostore preuredili po načrtih Friedrigerja in Czeikeja, je bila pozneje porušena (Oman, 1999, 10).

16 O spomeniku glej Žitko, 1996, 114–115; Krasa, 1996, 298; Žitko, 1998, 110; Žitko, 2000/2001, 462; Telesko, 2008, 374, 376; Vidmar, 2013, 79–82.

17 Ferdinand Duhatsch, *Erzherzog Johann-Denkmal*, *Marburger Zeitung*, 3. 6. 1883, št. 66, 1.

niso postavili v Zidanem Mostu, za katerega je bil sprva namenjen.¹⁸ Othmar Reiser je kip kupil leta 1882 na Dunaju in od Mariborčanov zahteval, da ga postavijo v novem severovzhodnem delu parka, s čimer je želel poudariti zasluge bratranca Matthäusa Reiserja za Maribor (Vidmar, 2013, 80–81). Skladno z uradno podobo nadvojvode, čigar tesno povezanost z naravo je razširjala dvorna propaganda (Telesko, 2008, 376), so kip v lovski noši vizualno zelo učinkovito postavili na dva metra visoko umetno skalo iz sivozelenega pohorskega kamenja. Skalo je kmalu obrasel bršljan in spomenik harmonično povezal z naravnim okoljem. O odstranitvi kipa iz mariborskega parka po prvi svetovni vojni še niso bili najdeni viri, domnevno pa so za njegovo shranitev v muzeju poskrbeli člani Muzejskega društva. Na Slovenskem so bili nadvojvodu postavljeni tudi spomeniki pri slapu Savica (1807), v Zidanem Mostu (1825/26) in v soteski Huda Luknja (1829), od katerih sta na mestu postavitve ohranjena spomenika pri slapu Savica in v Hudi Luknji (Žitko, 1998, 103–110). Na fotografiji, ki je bila objavljena leta 1934, je bil mariborski kip postavljen na dvorišču muzeja v Cankarjevi ulici, ob personifikacijah Tegetthoffovih zmag pri Helgolandu in Visu (Volkmar, 1934, 32). Kip nadvojvode Janeza je ohranjen v Pokrajinskem muzeju Maribor.

Spomenik cesarju Francu Jožefu I. pred mariborsko kadetnico so postavili ob petdesetletnici cesarjevega vladanja (o spomeniku glej Žitko, 1996, 17–18, 27; Curk & Premzl, 2004, 147; Ferlež, Kac & Jenuš, 2012, 25; Lazarini, 2014). Slavnostno odkritje spomenika je bilo za eno leto odloženo zaradi žalovanja po smrti cesarice Elizabete, ki je bila umorjena v atentatu 10. septembra 1898 v Ženevi, in je ob prisotnosti vojaških, deželnih in mestnih oblasti, knezoškofa Napotnika in nekaj tisoč prisotnih potekalo 10. maja 1899.¹⁹ 2,35 m visok bronast kip cesarja v feldmaršalski uniformi, kakor ga je z manevrov poznal vsak vojak, je stal na 2,8 metra visokem granitnem podstavku, ki sta ga krasila bronast lovorov venec in bronasta napisna plošča z napisom *Franz Josef I. 1898* (sl. 3).²⁰ Spomenik je po naročilu poveljstva kadetnice in s sredstvi občine in mestne hranilnice izdelal dunajski akademski kipar Edmund Hofmann von Aspernburg (1847–1930).²¹ Spomenik, ki so ga iz najboljše bronaste topovske zlitine ulili v

Slika 2: Spomenik nadvojvodi Janezu v Mariboru (PAM, Zbirka albumov fotografij in razglednic, inv. št. 3751).

livarni Hansa Frömmela na Dunaju, so si pred prevozom v Maribor ogledali številni člani cesarske hiše in generalitete ter izrazili svoje občudovanje.²² Tudi v *Marburger Zeitung* so se za razliko od večine drugih v Mariboru postavljenih spomenikov podrobneje posvetili likovnim kvalitetam kipa in ga označili za mojstrovino monumentalne portretne umetnosti in popolnoma samostojen in kakovosten umetniški dosežek.²³ Po sodbi »strokovnjakov« je cesarjev celopostavni portret veljal za dotlej najodličnejši

18 Engelbert H. je zabeležil, da je spomenik za Maribor zaradi bližine nadvojvodovega posestva v Pekrah zelo dragocen, in navedel razlog, zakaj ni bil postavljen v Zidanem Mostu: »Hier sei noch jener kleinlichen Auffassung gedacht, welche die Aufstellung dieses früher für Steinbrück bestimmt gewesenen Standbildes dort untersagte: weil ein kaiserlicher Prinz nicht im Jagdkleide dargestellt werden dürfe!« glej Engelbert H., Ein Blick auf Marburg im Jubiläumsjahre 1898, *Deutscher Bote für Steiermark und Kärnten. Kalender für das Jahr 1899*, 6, 17.

19 Die Enthüllung des Kaiserdenkmals im Parke des Cadetteninstitutes, *Marburger Zeitung*, 11. 5. 1899, št. 38, 4. Skoraj identično besedilo je objavil E. H., Freud und Leid eines Jahres. Vom August 1898 bis Ende August 1899, *Deutscher Bote für Steiermark und Kärnten. Kalender für das Jahr 1900*, 7, 19–21. Množično obiskano slovesnost pred kadetnico je fotografiral mariborski fotograf Ferdinand Weitzinger (Vrišer, 1977, 62; Curk & Premzl, 2004, 198).

20 Die Enthüllung des Kaiserdenkmals im Parke des Cadetteninstitutes, *Marburger Zeitung*, 11. 5. 1899, št. 38, 4.

21 Die Enthüllung des Kaiserdenkmals im Parke des Cadetteninstitutes, *Marburger Zeitung*, 11. 5. 1899, št. 38, 4.

22 Die Enthüllung des Kaiserdenkmals im Parke des Cadetteninstitutes, *Marburger Zeitung*, 11. 5. 1899, št. 38, 4.

23 Die Enthüllung des Kaiserdenkmals im Parke des Cadetteninstitutes, *Marburger Zeitung*, 11. 5. 1899, št. 38, 4.

Slika 3: Spomenik cesarju Francu Jožefu I. pred mariborsko kadetnico (PAM, Zbirka albumov fotografij in razglednic, inv. št. 3861).

Slika 4: Spomenik cesarju Francu Jožefu I. v Radvanju (PAM, Zbirka albumov fotografij in razglednic, inv. št. 3373).

spomenik monarhu in za mariborsko znamenitost.²⁴ Spomenik Francu Jožefu v feldmaršalski uniformi po modelu Edmunda Hofmanna von Asperburga je bil leta 1904 postavljen tudi v kraju Bad Deutsch Altenburg v Spodnji Avstriji (Telesko, 2008, 153). Usoda mariborskega kipa Franca Jožefa I. po propadu Avstro-Ogrske ni znana, verjetno je bil pretopljen, podstavka pa je v kadetnici še ohranjen.²⁵

Odstranjen in verjetno pretopljen je bil tudi doprsni kip cesarja Franca Jožefa I., delo dunajskega kiparja Viktorja Oskarja Tilgnerja (1844–1896), ki je bil leta 1898 postavljen v Radvanju (Žitko, 1996, 17, 27) (sl. 4). Sonja Žitko je domnevala, da sta bila po istem Tilgnerjevem modelu (sl. 5) ulita tudi spomenika, ki so ju Francu Jožefu leta 1898 postavili v Gornjem Gradu in leta 1891 v Šmarju pri Jelšah; tudi za slednjima po prvi svetovni vojni ni sledu (Žitko, 1996, 17). Po istem Tilgnerjevem modelu ulita, približno 80 cm visoka busta monarha stoji pred Bolnišnico cesarja Franca Jožefa I. na dunajski Kundratsraße.²⁶ Francu Jožefu I. so v mestih habsburške monarhije postavljali spomenike zlasti v doprskem izrezu, pri čemer je po mnenju Nine Kallina poudarjen Red zlatega runa aludirjal na nadnacionalnost cesarja, neobaročna vihrovost plašča pa po slogovni navezavi na »veliko deželno mater« habsburškega cesarstva, Marijo Terezijo (Kallina, 2016, 15). Cesarjevo slavo so obeleževale lovorove veje v spodnjem delu buste. Po Kallininem mnenju je cesar s takšno podobo in dobrodušnim videzom insceniral mit zadnjega

monarha stare šole že v času svojega življenja (Kallina, 2016, 16).

Busta cesarja Franca Jožefa I., verjetno mavčni odlitek, za katerim so se po prvi svetovni vojni izgubile sledi, je krasila tudi sejno sobo mariborske občinske hranilnice, kar je razvidno iz fotografije Ateljeja Mackart, posnete ob odkritju spomenika ustanovitelju hranilnice in nekdanjemu županu Andreasu Tappeinerju leta 1904 (Vidmar, 2014, 67). Spomenik so postavili v počastitev štiridesete obletnice ustanovitve, hranilnica pa je zanj prispevala 30.000 kron (sl. 6).²⁷ Skoraj poltretji meter visok kip iz kararskega marmorja je izklesal koroški kipar Josef Valentin Kassin (1856–1931), ki je imel v času nastanka kipa atelje v dunajski Bäckerstraße (Ponta-Zitterer, 2018, 156–157, 399). Kipar je Tappeinerjevo obličje ustvaril po fotografiji in nekdanjega župana upodobil v tipu uradniškega portreta z listino v levici in knjigo pod desno roko. Po navedbah Sonje Žitko je spomenik ostal na sedanjem Slomškovem trgu do konca druge svetovne vojne, potem pa so marmorni kip brez podstavka prenesli v muzej (Žitko, 1996, 116).

Nemirno obdobje po prvi svetovni vojni sta delno preživela spomenika v mestnem parku, ki sta ob koncu dvajsetih 20. stoletju dobila novo namembnost.²⁸ Mariborsko mestno olepševalno društvo je dalo leta 1900 v novem, severozahodnem delu parka postaviti kamnit spominski steber z dvoglavim orlom na vrhu in napisom *Kaiser Franz Josef Anlagen* (Žitko, 1996, 18). V *Slovenskem gospodarju* so 29. marca 1900

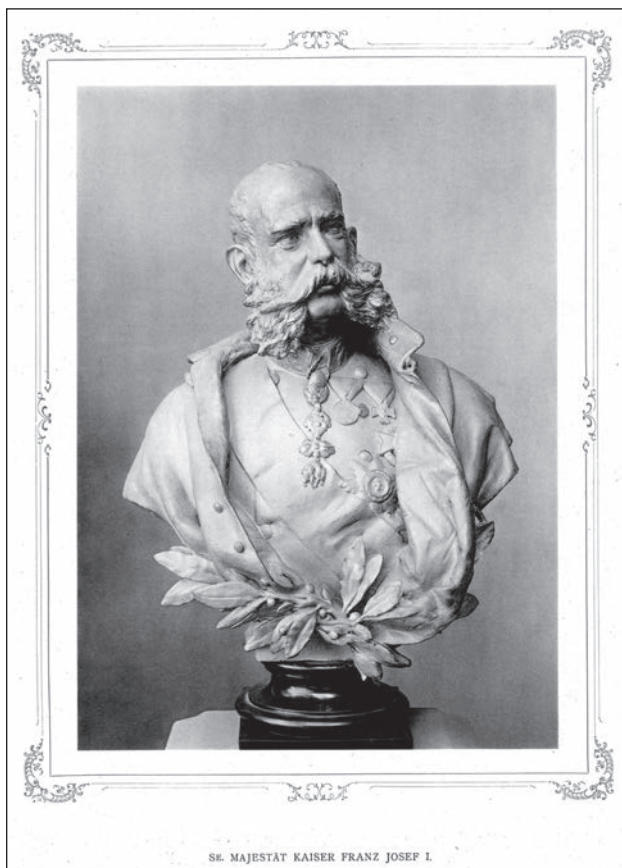
24 Die Enthüllung des Kaiserdenkmals im Parke des Cadetteninstitutes, *Marburger Zeitung*, 14. 5. 1899, št. 39, 4.

25 O usodi podstavka po prvi svetovni vojni gl. Lazarini, 2014.

26 Fotografija modela je bila objavljena v Hevesi, 1897.

27 Gemeinde-Sparcasse in Marburg. 1902, 29–30; Freud und Leid eines Jahres. Vom September 1901 bis Ende August 1902, *Deutscher Bote für Steiermark und Kärnten*. Kalender für das Jahr 1903, 10, 19.

28 Sekundarna raba delov spomenikov, zlasti podstavkov, ni bila redka. Leta 1926 so na primer v Ljubljani nekdanji spomenik cesarju Francu Jožefu z namestitvijo portretne buste posvetili Franu Miklošiču (Murovec, 2015, 675–678).

Slika 5: Viktor Oskar Tilgner, Doprsje cesarja Franca Jožefa I. (Wikimedia Commons).

zapisali, da o lepem marmornem spomeniku z avstrijskim orlom na vrhu mariborski nemški časnik in mariborski občinski zastop popolnoma molčita in da spomenik ne bo slovesno odkrit (sl. 7).²⁹ Anonimni avtor je to pripisal sporom mariborskih Nemcev z načelnikom mestnega olepševalnega društva »Kokošinkom«, zlasti zaradi njegovega nasprotovanja poimenovanju Bismarckove ulice.³⁰ Mariborski trgovec Josef Kokoschinegg, predsednik Olepševalnega društva med letoma 1891 in 1905, je leta 1888 od zakoncev Bernert kupil velik travnik zahodno od sedanje promenade, ki ga je nato s sredstvi občinske hranilnice, podarjenimi v spomin na štiridesetletnico vladavine Franca Jožefa I., kupila mestna občina (Kolšek, 2007, 23; Hriberšek Vuk, 2010, 79). Nove parkovne površine, ki so jih uredili do leta 1897, so poimenovali *Kaiser Franz-Josef-Anlagen* (Hriberšek Vuk, 2010, 79). Spomenik je leta 1900 izdelal mariborski kamnosek Josip Peyer (Žitko, 1996, 18). Na podnožju stebra, ki je bil izklesan v volutastih neobaročnih formah, je bil pritrjen portretni medaljon z

²⁹ Cesarjev spomenik, Slovenski gospodar, 29. 3. 1900, št. 13, 4; glej tudi Birk & Urekar Oswald, 2014, 79–80.

³⁰ Cesarjev spomenik, Slovenski gospodar, 29. 3. 1900, št. 13, 4.

Slika 6: Spomenik Andreasu Tappeinerju v Mariboru (PAM, Zbirka albumov fotografij in razglednic, inv. št. 3785).

upodobitvijo cesarja v profilu. Spominski steber je po prvi svetovni vojni ostal v parku; leta 1928 so ga obnovili in posvetili osvoboditvi Maribora (Čopič, 2000, 233).

Spomenik nemškemu pedagogu in očetu gimnastike Friedrichu Ludwigu Jahnu (1778–1852) v novem delu parka je dalo ob svoji petdesetletnici postaviti nemško usmerjeno telovadno društvo *Turnverein* (Žitko, 1996, 121), ki je bilo ustanovljeno 24. novembra 1862 (Pertasek, 2000, 227). Temeljni kamen so položili leta 1912 in leto pozneje odkrili spomenik, sestojč iz grobo obklesanega granitnega bloka na skalnatem podnožju in bronastega Jahnovega portretnega medaljona (sl. 8). Jahnove spomenike s portretnim medaljonom na steli so postavljali po vsem nemškogovorečem območju. V graškem parku so Jahnov spomenik s portretnim medaljonom odkrili leta 1902 (Riesenfellner, 1998, 170; Telesko, 2008, 386). Postavitev spomenika v Gradcu je bila pomembna manifestacija nemških nacionalistov, ki so razglašali Gradec za najbolj nemško mesto v

Slika 7: Spomenik cesarju Francu Jožefu I. v mariborskem parku (PAM, Zbirka albumov fotografij in razglednic, inv. št. 3281).

monarhiji (Riesenfellner, 1998, 170). V napovedi slovesnega odkritja mariborskega spomenika, ki je potekalo 22. junija 1913, je avtor poudaril mogočen kamnit blok in ostri pogled starega mojstra Jahna na portretnem medaljonu.³¹ Slavnostni govorec profesor Jörg je orisal Jahново življenjsko pot, delovanje in nacionalno gorečnost in kot povod za postavitve spomenika navedel, da so člani društva čutili dvojno dolžnost, da narodnemu velikanu v nemškem Mariboru, okopu nemškega naroda in jezika, postavijo spomenik.³² Ob otvoritvi Mariborske koče na Pohorju je turnarsko društvo 24. avgusta 1913 organiziralo štafetni tek svojih članov, ki se je začel pri Jahnovem spomeniku v parku.³³ Nacionalno obarvana prireditve se je zaključila s petjem stare nemške bojne pesmi *Wacht am Rhein* ob spremljavi kapele Južnih železnic.³⁴ Portretni medaljon Friedricha Ludwiga Jahna s hrastovimi listi v spodnjem delu so po prvi svetovni vojni premazali s črno barvo in odbili z granitnega bloka (Pertassek, 2000, 228). Granitni blok so leta 1927 s pritrditvijo marmorne napisne plošče na mestu Jahnovega medaljona uporabili za spomenik Majniški deklaraciji (Žitko, 1996, 121). Po razdejanju leta 1941 so kamen prestavili in ob petinsedemdeseti obletnici Majniške deklaracije leta 1992 nanj pritrdili novo napisno ploščo.

Iz javnega prostora sta bila umaknjena tudi vojaška spomenika, ki v novi državi v političnem pogledu nista bila sporna. Eden od njiju je spomenik češkemu dragonskemu korporalu Vaclavu Kraliku, ki je padel 5. junija 1809 v boju s francoskimi vojaki (Žitko, 1996, 10, 118–119; Rakovec, 2015, 182). Kralika so ustrelili kot žrtev »blaznega poguma«, potem ko je prigalopiral v mesto, se polastil številnih francoskih

Slika 8: Spomenik Friedrichu Ludwigu Jahnu v mariborskem parku (Pokrajinski muzej Maribor).

konj in vznemiril vso posadko (Puff, 1999, 279). V prvi polovici 19. stoletja so mu Mariborčani postavili spomenik s krsto, obeliskom, reliefnim portretom, vojaškimi emblemi in nagrobno žaro, ki je bil vstavljen v steno nekdanje normalke na trgu ob mestni župnijski cerkvi sv. Janeza Krstnika (Žitko, 1996, 10, 118–119). Zaradi poškodb je kamnosek Josip Peyer leta 1902 izdelal nov marmorni spomenik, ki so ga odkrili leto pozneje (Žitko, 1996, 118). V spodnjem delu je napis z opisom Kralikovega junaškega boja, v zgornjem je obelisk z bojno trofejo, sestavljeno iz šlema, prekrizanih sabelj, pištol, zastav, lovorovih listov in levje glave. Spomenik je ohranjen v Pokrajinskem muzeju Maribor. Drug vojaški spomenik so leta 1904 postavili padlim častnikom in vojaku 47. mariborskega pešpolka na Kalvariji; sestavljen je bil iz skal, zloženih v piramidasto obliko in obraslih z bršljanom ter spominske plošče na sredini (Radovanovič, 2007, 7). Namesto odstranjenega spomenika je Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo Maribor leta 2007 na Kalvariji postavila betonsko

31 Jahngedenksteinenthüllung und Schauturnen im Volksgarten, Marburger Zeitung, 7. 7. 1913, št. 68, 4.

32 Die Enthüllung des Jahngedenksteines, Marburger Zeitung, 24. 6. 1913, št. 75, 4.

33 Eilbotenlauf des Marburger Turnvereines zur Bachernhütte, Marburger Zeitung, 9. 8. 1913, št. 95, 5.

34 Eilbotenlauf des Marburger Turnvereines zur Bachernhütte, Marburger Zeitung, 9. 8. 1913, št. 95, 5.

piramido z napisom »V spomin in opomin vsem nesmiselnim vojnjam«.³⁵

POSTAVLJANJE IN ODSTRANJEVANJE SPOMENIKOV CESARJA JOŽEFA II.

Z vidika razumevanja postavljanja, odstranjevanja in ponovnega postavljanja javnih spomenikov v širšem srednjeevropskem prostoru nekdanje monarhije so posebne pozornosti vredni spomeniki cesarju Jožefu II., ki so jih postavljali v zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja in v zgodnjem 20. stoletju (o spomenikih glej Stieglitz & Zeillinger, 2008, 352–355, 546–552; Krebs, 2016a, 42–45; Žitko, 1996, 15–16; Telesko, 2006, 130–141; Vidmar, 2013, 75–79). Prvi večji val postavljanja spomenikov cesarju Jožefu II. ob stoti obletnici njegovega domnevnega pluzenja pri vasi Slavkovicah na Moravskem (19. avgusta 1769) se na Štajerskem ni odrazil (o spomenikih v Slavkovicah glej Zemek, 1980, 291–292; Měchurová, 2007). Številne kipe in reliefe z upodobitvijo cesarja s plugom je dal v Spodnji Avstriji postaviti pangermanski in antisemitski politik Georg von Schönerer, da bi z njimi obeležil tradicionalno spoštovanje kmečkega prebivalstva do njihovega »osvoboditelja in prijatelja«, hkrati pa je Schönerer z njimi izražal tudi nemški nacionalni protest proti klerikalnim stališčem Habsburške hiše in po njegovem mnenju pretirano slovanofilski politiki Taaffejeve vlade (1879–1893) (Wingfield, 1997, 152–153).

Postavljanje spomenikov Jožefu II., imenovano tudi »Gibanje cesarja Jožefa II.« ali »Kult cesarja Jožefa II.«, se je razvilo v času, ko so številni »Nemci« verjeli, da vladne koncesije slovanskim narodom ogrožajo nemško kulturo in nemški jezik v monarhiji (Wingfield, 1997, 152, 164; Wingfield, 2001, 185; Wingfield, 2007, 23; Telesko, 2006, 130; Cvefkar, 1997, 78). Za potrebe dnevne politike v času nacionalnih konfliktov so nemški nacionalisti Jožefa II. stilizirali v simbol zlate dobe nemške prevlade v monarhiji in v velikega germanizatorja (Wingfield, 1997, 152; Telesko, 2006, 130). Postavljanje spomenikov v monarhiji je spodbudil prispevek »Ein Gedenktag der österreichischen Landwirthe«, ki ga je 3. maja 1879 objavil urednik časnika *Leitmeritzer Zeitung*, Julius Gierschick (Vocelka, 1980, 295; Wingfield, 2007, 23). V zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja so modele za spomenik Jožefu II. ustvarili številni umetniki, med njimi Antonín Břenek, ki je ustvaril spomenike v Brnu, 1891, Libercu, 1892 in Novem Jičínu, 1902 (Telesko, 2006, 133), Franz Metzner, ki je avtor spomenika v Teplicah, 1913 (Wingfield, 1997, 166) in Carl Kundmann po osnutku

Josefa Messnerja v Beljaku, 1888 (Telesko, 2006, 139–140). Model za busto cesarja Jožefa II., ki so jo leta 1887 na zasebno iniciativo postavili na sedanjem Opernringu v Gradcu, je izdelal kipar Ludwig Peckary (Telesko, 2008, 387). Prvotni napis na graškem spomeniku *Dem glorreichen Unsterblichen, ein deutscher Mann der Steiermark* so pozneje zamenjali s preprostim *Kaiser Joseph II.* (Riesenfellner, 1998, 185). Busto naj bi v začetku leta 1919 za krajše obdobje odstranili s spomenika (Riesenfellner, 1998, 185).

Večina naročnikov spomenika Jožefu II., ki so jih po monarhiji postavili več kot sto, zlasti na narodnostno mešanih območjih Češke, Moravske, Šlezije, Spodnje Štajerske, pa tudi v Spodnji Avstriji in drugih deželah, pa se je odločila za nakup cenovno ugodnega litoželeznega spomenika s podstavkom, ki so ga po modelu kiparja Richarda Kauffungena (1854–1942) od leta 1880 ulivali v Salmovi železarni v Blanskem na Moravskem (Gutkas, 1980, 696; Stieglitz & Zeillinger, 2008, 547). V železarni, ki jo je na družinskih posestih ustanovil Hugo Franz stari grof Salm-Reiffenscheidt, so že od leta 1822 sodelovali z dunajskimi kiparji in ulivali tudi številne litoželezne kipe in reliefe po sodobnih modelih in kopije antičnih kipov.³⁶ Model je pri Kauffungenu naročila Salmova železarna (Stieglitz & Zeillinger, 2008, 547), verjetno v pričakovanju naročil ob obletnicah Jožefovega prihoda na prestol, odprave tlačanstva, izdaje tolerančnega edikta ter po objavi navedenega Gierschickovega članka v *Litomeritzer Zeitung*. Kauffungen je ateljejsko fotografijo modela za spomenik datiral z letnico 1879 (Stieglitz & Zeillinger, 2008, 353), od naslednjega leta je bilo spomenik mogoče naročiti po katalogu Salmove železarne. Približno 800 kg težak kip cesarja v naravni velikosti (185 cm) je leta 1880 stal 580 goldinarjev, za nadaljnjih 400 goldinarjev pa je bilo mogoče naročiti pripadajoč prizmatičen podstavek, ki je bil visok 191,5 cm in je bil na sprednji stranici opremljen z napisom *Josef II.*, na hrbtni stranici pa je bil podpis izdelovalca *BLANSKO* (Krebs, 2016a, 43). Elisabeth Krebs je na podlagi ohranjenih dokumentov ugotovila, da so bila plačila za spomenik različna in da so se sčasoma višala (Krebs, 2016a, 43). Poleg naročila kipa in podstavka je moral naročnik pripraviti samo še graniten podest z dvema stopnicama, na katerega so pritrdili prizmatičen podstavek (Stieglitz & Zeillinger, 2008, 548). Da so se številni naročniki odločili za izdelek Salmove železarne, verjetno ni bila samo posledica ugodne cene, ampak tudi preproste in za vse sprejemljive ikonografije cesarskega portreta. Po vzoru portretov iz časa cesarjevega življenja, verjetno po slikah Josefa Hickla, je Kauffungen detajlno

35 V napisu je zabeleženo tudi: »V čast in slavo slovenskim fantom 47. mariborskega pešpolka, ki si je v več kot 200 letih bojevanja na vseh bojiščih avstrijske monarhije pridobil sloves enega najboljših polkov. 1682–1918.« Svojo požrtvovalnost in neomajnost je mariborski pešpolk potrdil tudi v prvi svetovni vojni, še zlasti v eni največjih bitk tistega časa proti Rusom na vzhodu Evrope (Hazemali, 2017, 191–195).

36 Leta 1835 so na primer ulili relief *Cesar Jožef II. orje pri Slavkovicah* po modelu kiparja Josefa Klieberja (Sedlářová, 2016, 137–140; prim. Krebs, 2016a, 43–44).

Slika 9: Spomenik cesarju Jožefu II. v Mariboru (PAM, Zbirka albumov fotografij in razglednic, inv. št. 3297).

modeliral cesarjev obraz in portretiranca predstavil v dragonski uniformi. Cesar stoji v kontrapostu, desno co upira ob bok, v levici drži pergamentno listino z vgraviranim napisom *Aufhebung der / Leibeigenschaft / Josef II.*, pri čemer je bil napis lahko prilagojen želji naročnika oziroma mestu postavitve; na spomeniku na dvorišču dunajske bolnišnice je napis *Saluti / et solatio / aegrorum* (Stieglitz & Zeillinger, 2008, 548; Telesko, 2006, 136). Litoželezni kip in podstavek so že v železarni zaščitili pred rjo s firnežem ali katranom ter površino broncirali (Stieglitz & Zeillinger, 2008, 548; Krebs, 2016a, 45).

Prvi spomenik Jožefu II. iz serijske produkcije v Blanskem, značilne za obdobje industrializacije, so leta 1880 postavili v severnočeškem mestu Varnsdorf (Stieglitz & Zeillinger, 2008, 353). Spodnještajerska mesta so nekoliko zaostajala, vendar je Franz Wiesthaler 8. septembra 1882 v *Marburger Zeitung* že lahko zapisal, da je Maribor prvo mesto na jugu monarhije, v katerem so postavili spomenik cesarju Jožefu II.; v prispevku je poudaril vlogo Maribora kot kažipota, ki naj mu sledijo druga mesta.³⁷ Litoželezni spomenik cesarju Jožefu II. je svojemu rojstnemu mestu podaril na Dunaju živeči odvetnik Othmar Reiser, bratranec tedanjega mariborskega župana Matthäusa Reiserja (Žitko, 1996, 15; Vidmar, 2013, 75–79). Spomenik so postavili v jugovzhodnem delu parka, ki ga je graški vrtnar Franz Marauschegg uredil s sredstvi občinske hra-

nilnice v času Reiserjevega županovanja (sl. 9).³⁸ Stal je v bližini atraktivnega ribnika z vodnimi rastlinami in labodi, leta 1890 so romantični ambient dopolnili z litoželeznim glasbenim paviljonom in kavarno (Kolšek, 2007, 203).

Odkritje mariborskega spomenika v petek, 8. septembra 1882, je kljub dežju potekalo nadvse slovesno.³⁹ Številne vzporednice mariborski slovesnosti najdemo v odkritjih spomenikov Jožefu II. na Češkem, za katera je Nancy Meriwether Wingfield zapisala, da so bila namenjena definiranju, ekspanziji in integraciji nemške skupnosti in da so odbori za postavitve spomenikov spodbujali Nemce iz vseh stanov družbe, da so krasili svoje domove in sodelovali na prireditvah; interpretirali so jih kot dneve veselja vseh Nemcev v deželi, dneve nacionalnega duha zvestobe, hvaležnosti in patriotizma (Wingfield, 2007, 36). Mariborske hiše so bile okrašene z vencji, slikami in zastavami v belo-zelenih, belo-rdečih, belo-modrih, črno-zlatih in črno-rdeče-zlatih barvah.⁴⁰ Slovesnost se je pričela ob 6. zjutraj s sprevedom pihalne godbe Južnih železnic skozi mesto, ob 11. dopoldne so se udeleženci zbrali na dvorišču mestne hiše in se ob glasbeni spremljavi odpravili v park. Po navedbah Franza Wiesthalerja so okrog spomenika stali tisoči, ki so se zbrali z vseh strani, iz vseh slojev prebivalstva.⁴¹ Slavnostni govorniki Othmar Reiser, Matthäus Reiser in Ferdinand Duhatsch so navajali zasluge cesarja Jožefa II. za odpravo tlačanstva, šolske reforme, izdajo tolerančnega patenta, omilitev cenzure in reforme vojske, uradništva in davkov, ter poudarili svojo zvestobo cesarski hiši in pomen nemškega duha, jezika in kulture. Za sočasno razumevanje in propagiranje »nemštva« Jožefa II. je povedna Duhatscheva izjava, da je bil cesar francosko vzgojen in da so na dvoru prevladovala španske navade, vendar ni želel o njih ničesar slišati, saj je v njem bilo zvesto nemško srce in je cenil samo nemške šege; bil je nemški knez v pravem pomenu besede.⁴²

Franz Wiesthaler je lakonično zabeležil, da med udeleženci slovesnosti ni bilo nobenega katoliškega duhovnika, vodje Slovencev, političnega državnega uradnika in oficirja. Kratka sta bila tudi zapisa v *Slovenskem gospodarju* pred odkritjem: »(Pekerski Reiser) je Mariborčanom kupil podobo cesarja Jožefa II.«⁴³ in po njem:

37 Franz Wiesthaler, Denkmal im Herzen, Denkmal von Erz, Marburger Zeitung, 8. 9. 1882, št. 108, 1.

38 Za pogodbo, ki jo je mestna občina februarja 1872 podpisala z Marauschkom in sredstva mestne hranilnice glej Kolšek, 2007, 202.

39 Slovesnosti je podrobno opisal Franz Wiesthaler, Enthüllung des Kaiser-Josef-Denkmal, Marburger Zeitung, 10. 9. 1882, št. 109, 1–3.

40 Franz Wiesthaler, Enthüllung des Kaiser-Josef-Denkmal, Marburger Zeitung, 10. 9. 1882, št. 109, 2.

41 Franz Wiesthaler, Enthüllung des Kaiser-Josef-Denkmal, Marburger Zeitung, 10. 9. 1882, št. 109, 2. O odkritjih spomenikov cesarju Jožefu II. na Štajerskem glej tudi Suetter, 1936, 75–78.

42 Povzeto po citatu *Als Prinz hat er eine französische Erziehung genossen, am Hofe galt spanische Sitte, doch er wollte von all' dem nichts wissen, in seiner Brust trug er einen hellen Edelstein, ihm schlug ein treues deutsches Herz, deutschen Brauch und deutsche Sitte hielt er vor Allem hoch. Er war in des Wortes Vollbedeutung ein deutscher Fürst*; glej Franz Wiesthaler, Enthüllung des Kaiser-Josef-Denkmal, Marburger Zeitung, 10. 9. 1882, št. 109, 2.

43 Razne stvari, Slovenski gospodar, 31. 8. 1882, št. 35, 279.

*(Spomenik cesarju Jožefu) razkrili so pretečeno nedeljo v Mariboru pa veliko žvekali o nemštvu in tako pokazali, da jim ni bilo toliko za cesarja mar, kakor za nemško-liberalno demonstracijo zoper sedanjo vlado, sv. Cerkvo in Slovence.*⁴⁴

Za uredništvo časnika *Südsteirische Post* se zdi, da ob odkritju mariborskega spomenika še ni bilo obveščeno o pomenu protislovenske demonstracije, kakor pozneje ob odkritjih spomenikov v Celju in na Ptuj, saj so v časniku samo poročali, da je bila prireditev slovesna in uspešna in da je izhajala iz dinastičnih stališč.⁴⁵ Kot eni redkih pa so se posvetili likovnim značilnostim kipa in zapisali, da je uspešno delo, izdelano iz litega železa.⁴⁶ Povedno za slovensko odsotnost je tudi v *Marburger Zeitung* objavljeno poročilo o domnevem dogodku pred odkritjem spomenika, ki odraža protislovenska in protiklerikalna stališča uredništva. Anonimni avtor je zabeležil, da je radovedni farček, verjetno posebni dopisnik enega od vindišarskih časnikov, na predvečer odkritja ponujal stražniku 50 krajcarjev, da bi si lahko ogledal spomenik cesarju Jožefu, ki je bil še zaščiten z deskami. Seveda ga je lojalni policijski uradnik zavrnil in radovedni farček se je med mrmranjem vindišarskih kletvic nejevoljen vrnil v mesto.⁴⁷

Otvoritvi spomenika je popoldne sledil slavnostni banket s številnimi napitnicami nemškemu duhu in kulturi.⁴⁸ Izbor izrazov, s katerimi so Mariborčani v govorih, napitnicah in na napisnih trakovih darovanih vencev opisovali Jožefa II. (»Cenitelj človeštva« (Schätzer der Menschheit), »Filantrop na prestolu« (Menschenfreund auf dem Throne), »Ljudski cesar« (Volkskaiser), »Skrbnik Nemštva« (Pfleger des Deutschen)), se ujema z retoriko govorcev ob odkritjih spomenikov na Češkem, Moravskem, v Spodnji Avstriji in v Šleziji, ki so odlično dokumentirana v monografiji Carla Richterja (Richter, 1883). Odkritja spomenikov so bila politične manifestacije nemško-nacionalnih in liberalnih krogov, ki so z njimi častili cesarja kot velikega reformatorja in germanizatorja, o aktualnem dogajanju pa sporočali, da je samo nemščina primeren uradni jezik v monarhiji in da lahko samo nemška kultura izkorenini ostanke polbarbarstva in ustvari močan okop proti vzhodu (Richter, 1883, 15; Wingfield, 2001, 185). Spomeniki Jožefu II. so pronemško zavest

odslikavali in hkrati propagirali, postali so pomembna prizorišča za proslavljanje nemških nacionalnih praznikov in zbirališča nacionalistov. Ferdinand Duhatsch je v slavnostnem govoru navedel spomenik kot bodoče zbirališče nemško usmerjenega prebivalstva, ob katerem se bodo vedno pomudili s hvaležnimi srci. Za mariborski spomenik pa je tovrstni namen razviden tudi iz bojevite Wiesthalerjeve izjave, da je 8. september 1882 dan časti in veselja za Maribor, saj so se znova pomladili za boj in če bodo zmagali, se bodo ob zvonečem igranju in vihrajočih zastavah srečali pred spomenikom cesarja Jožefa.⁴⁹

O odstranitvi mariborskega spomenika Jožefu II. po prvi svetovni vojni, najverjetneje januarja 1919, tedanji časniki niso poročali, znano je le, da so neznanci, verjetno člani Muzejskega društva, kip cesarja prepekljali v mestni muzej. Kip je stal na dvorišču tedanjega muzeja v Cankarjevi ulici v Mariboru vse do leta 1929; 18. decembra 1928 je predsednik Muzejskega društva, dr. Franc Kovačič, pisal Tovarni strojev, livarni železa in kovin K. in R. Ježek v Melju o možnosti odkupa kipa cesarja Jožefa II. (Ferlež, Kac & Jenuš, 2012, 26). 2. januarja 1929 so iz tovarne odgovorili, da ga lahko odkupijo samo kot staro železo, po ceni 1 dinar za kilogram (Ferlež, Kac & Jenuš, 2012, 26). Franc Kovačič se je s pogoji strinjal in simbol mariborskega nemštva je bil pretopljen v livarni, ki je bila podružnica železarne v Blanskem, v kateri je bil ulit.

Slovesnosti ob odkritju spomenika Jožefu II. v Celju in njegovo odstranitev leta 1919 je raziskal Bojan Cvelfar (Cvelfar, 1997, 78–82). V najbolj južnem nemškem mestu monarhije so celjski Nemci v začetku leta 1882 ustanovili Komite za postavitev spomenika cesarju Jožefu II., ki je nemudoma začel zbirati prostovoljne prispevke (Cvelfar, 1997, 78–82). Spomenik so naročili v Salmovi železarni, komiteju pa je uspelo pridobiti lokacijo v središču mesta, na Grajskem trgu, sedanjem Trgu Celjskih knezov (Cvelfar, 1997, 78–82). Na naslovnici lokalnega časopisa *Cillier Zeitung* so 26. novembra pozivali meščane h krašenju hiš z venci in cvetjem ter izobešanju zastav, da bodo primerno obeležili postavitev spomenika cesarju, ki je tudi v tem prispevku imenovan »Schätzer der Menschheit« in »eifriger Germanisator«.⁵⁰ Zadnjo nedeljo v oktobru, 29. oktobra 1882, dober mesec po mariborskem, so

44 Razne stvari, Slovenski gospodar, 14. 9. 1882, št. 37, 295.

45 Kleine Chronik, Südsteirische Post, 9. 9. 1882, št. 72, 3.

46 Kleine Chronik, Südsteirische Post, 9. 9. 1882, št. 72, 3.

47 Povzeto po citatu (*Ein neugieriges Pfäfflein*), wahrscheinlich Spezial=Correspondent irgend eines windischen Weltblattes bot am Vorabende der Kaiser=Josef=Feier dem inspizirenden Polizeimanne 50 kr. dafür an, daß er hinter den Bretterverschlag, der das Denkmal des Kaiser Josef den Augen des Publikums entzog, gucken dürfte. Selbstverständlich wies der pflichttreue Polizeibeamte das Ansinnen des hochwürdigen zurück und so trottete das neugierige Pfäfflein, windische Flüche murmelnd, wieder verdrossenen Sinnes nach der Stadt zurück; glej Marburger Berichte, Marburger Zeitung, 10. 9. 1882, št. 109, 3.

48 Franz Wiesthaler, Enthüllung des Kaiser-Josef-Denkmal (Schluss), Marburger Zeitung, 13. 9. 1882, št. 109, 2.

49 Povzeto po citatu *Der achte September 1882 ist ein Ehren- und Freudentag für Marburg; er verjüngt uns auf's Neue für die Tage des Kampfes und siegen wir, dann sehen wir uns mit klingenden Spiele und fliegenden Fahnen wieder – vor dem Denkmal des Kaisers Joseph; glej Franz Wiesthaler, Denkmal im Herzen, Denkmal von Erz, Marburger Zeitung, 8. 9. 1882, št. 108, 1.*

50 Fahnen heraus!, Cillier Zeitung, 26. 10. 1882, št. 86, 1.

Slika 10: Spomenik cesarju Jožefu II. na Ptuju (Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož).

spomenik odkrili z veliko slovesnostjo, ki je podobno kot v Mariboru potekala ob spremljavi godbe in pevskih zborov iz Celja, Maribora in Ptuja, slavnostnimi govori, položitvijo vencev in banketom v kazini (Cvelfar, 1997, 78–82). Medtem ko so izjave v *Cillier Zeitung*, ki jih navaja Cvelfar, primerljive s tistimi v *Marburger Zeitung*, je sočasen slovenski tisk poudarjal, da gre za nemško demonstracijo zoper Slovence, ki nima zveze s sicer blagosrčnim in dobro nameravajočim cesarjem (Cvelfar, 1997, 79). Podobno so tudi Čehi ob odkritjih spomenikov Jožefu II. Nemce opozarjali, naj ne zlorablajo dobrega imena cesarja za pronemške demonstracije in propagando (Telesko, 2006, 134). V mariborskem časniku *Südsteirische Post* so izpostavili neprimerno izkoriščanje šolske mladine za štafažo prireditve, saj se na ta način v mlade duše vtre nacionalno nestrpnost, označili slovenski govor posestnika Lenka

za nepravilen v vzporejanju zgodovinskih in sodobnih dejstev in nelojalen do oblasti ter opozorili na neudeležbo podeželskega prebivalstva na prireditvi.⁵¹ Kmalu po odkritju, februarja 1883, so celjski spomenik oskrnili, tako da so odlomili meč, poškodovali tolerančni patent in v cesarjev hrbet vrgli velik kamen (Suetter, 1936, 76; Cvelfar, 1997, 81). Leta 1897 je bilo v tisku zabeleženo pljuvanje spomenika, novembra 1918 pa so mu neznanci odlomili nos, ga ognili z raztrganim dežnim plaščem, mu dali na glavo tropsko čelado in ga okoli vratu z vrvjo privezali k drevesu (Cvelfar, 1997, 82). 2. januarja 1919 so kip vrgli s podstavka in kmalu nato pod varstvom orožnikov odstranili in prodali za staro železo (Cvelfar, 1997, 82).

Precej slabše je raziskano in objavljeno dogajanje ob odkritju spomenika v ptujskem parku, 14. maja 1883 (Cvelfar, 1997, 78), verjetno tudi kot posledica dejstva, da v tem obdobju na Ptuju ni izhajal lokalni časopis (sl. 10).⁵² Veliki slovesnosti ob odkritju so se podrobno posvetili mariborski časniki, med njimi *Südsteirische Post*, v katerem so dva dni pred odkritjem spomenika razkrili namen »Kaiser Josefs-Feier« na Ptuju z navedbo, da bodo s slovesnostjo sredi slovenskega prebivalstva, na staroslovanskih tleh, propagirali Nemštvo.⁵³ Denar za nakup spomenika naj bi prispeval pred kratkim umrl meščan, ki mu je bil denar življenjski smisel in je ostal v slabem spominu kmetov, vendar njegovega imena niso razkrili.⁵⁴ Opozorili so tudi na nevarnost izgrede, zlasti razbijanja neosvetljenih oken, saj »pravi patrioti« ne bodo upoštevali zapovedane svečane osvetlitve mesta.⁵⁵ Časnik *Slovenski gospodar* je štiri dni pred odkritjem objavil članka, namenjena odvrnitvi udeležbe Slovencev na prireditvi. Avtor s psevdonimom *Desterniški* je razreševal vprašanje, »[...] zakaj nemški liberalci nikdar drugod na Štajerskem, kakor ravno v Mariboru, Celji in Ptuji naenkrat na uže pred blizu 100 leti pokopanega cesarja Jožefa toliko gorijo.«⁵⁶ Vzroke je deloma pripisal zgodovinskim okoliščinam, zlasti pa političnim razlogom, predvsem cesarjevemu prizadevanju za odpravo deželnih pravic, ponemčevanje in povečanje nemškega cesarstva, kar je označil za popolnoma zastarelo v času, ko so vsi jeziki enakopravni in se morajo narodom priznati pravice, »[...] da bodo vsi zadovoljni in srečni državljani pod milim žezlom avstrijskega, od vseh narodov ljubljene cesarja Franca Jožefa.«⁵⁷ Poudaril je, da »[...] mi nimamo v nemškem ‚Reichu‘ ničesar iskati, mi imamo svojega avstrijskega cesarja«, in bralstvu obrazložil, da so svečanosti, namenjene cesarju Jožefu II., »na videz ne-

51 Correspondenzen, *Südsteirische Post*, 31. 10. 1882, št. 87, 2–3.

52 O izdajanju časopisov na Ptuju glej Kramberger, 2009, 423–436.

53 Povzeto po citatu *Mitten unter einer slovenischen Bevölkerung, auf altslavischem Boden wird Propaganda für's Deutschthum gemacht*; glej Correspondenzen, *Südsteirische Post*, 12. 5. 1883, št. 38, 3.

54 Correspondenzen, *Südsteirische Post*, 12. 5. 1883, št. 38, 3.

55 Correspondenzen, *Südsteirische Post*, 12. 5. 1883, št. 38, 3.

56 Desterniški, Zakaj nemški liberalci cesarja Jožefa častijo, *Slovenski gospodar*, 10. 5. 1883, št. 20, 146–147.

57 Desterniški, Zakaj nemški liberalci cesarja Jožefa častijo, *Slovenski gospodar*, 10. 5. 1883, št. 20, 146–147.

dolžna igrača«, s katero nemški liberalci izražajo svoje »politične sanjarije« proti vladi, ki je pravična do narodov in Cerkve, zaradi izražanja tovrstnih idej pa bi ob drugačnih priložnostih kot veleizdajalci dobili zaporno kazen.⁵⁸ Desterniški je svojo politično interpretacijo odkritij spomenika zaključil z mislijo, da je navidezno hvaljenje politike cesarja Jožefa II. demonstracija proti tedanji vladi, neprimerna za Slovence, ki imajo avstrijskega cesarja raje kot nemškega in spoštujejo svoj slovenski dom in sveto Cerkev.⁵⁹ Odrvnitvi Slovencev, da bi se udeležili slavnostnega odkritja, je bil namenjen tudi prispevek anonimnega korespondenta iz Ptujja, ki je zapisal, da je prireditelj »[...] demonstracija proti ne nemškemu narodom in tukaj Slovenskemu,« in poudaril, da Nemci na Zgornjem Štajerskem, Tirolskem in drugod ne postavljajo spomenikov cesarju Jožefu: »Naši, nemci' le hočejo pokazati svetu, da je Ptuj, nemško mesto, da so njega prebivalci, Nemci' in Bog vé kaj je še vse nemško.«⁶⁰ Dopisu korespondenta je v odebeljenih črkah sledilo svarilo uredništva, naj Slovenci prireditve ne izkoristijo za brezplačno pogostitev:

Dostavek uredništva: Tiste slovenske gladovnjake pa in lačenbergerje, ki bodo šli v Ptuj k cesar-Jožefovej svečanosti žret in pit in kadit ter nemčurskih kostij glodat, te pa prosimo nam naznaniti, da jih denemo v črne bukve.⁶¹

V odgovor na odvrčanje Slovencev od odkritja spomenika je anonimni avtor članka, ki je dva dni po prireditvi izšel v *Marburger Zeitung*, poudaril, da je v slavnostnem sprevodu več stotih gostov iz številnih mest, trgov, vasi, predstavnikov telovadnih, pevskih, gasilskih in šolskih društev od železniške postaje do mestnega parka korakalo tudi več kot sto slovenskih kmetov, kljub »bedni agitaciji famoznega katoliškega pogrošnega lista *Gospodar*.«⁶² Med slavnostnimi govorniki je bil tudi kmet Leschnigg iz Starš, ki naj bi mu navzoči Slovenci navdušeno vzklikali »Živio!«.⁶³ Slovesnost je potekala podobno kot v Mariboru in Celju, s slavnostnim sprevodom skozi mesto, okrašeno z zastavami in girlandami cvetja, slavnostnimi govori in položitvijo 43 vencev na grič, na katerem je stal spomenik v mestnem parku, ter slavnostnim banketom,

Slika 11: Glava časopisa *Štajerc*, 11. 1. 1903 (Knjižnica Ivana Potrča Ptuj).

ki se ga je udeležilo približno 300 gostov.⁶⁴ Ptujski župan Franz Rodoschegg je sprejel spomenik v imenu mesta in zagotovil, da ga bodo vedno obravnavali kot častni znak nemškega mesta Ptuj.⁶⁵ Slavnostni govornik, deželnozborski poslanec Josef Schmiderer je poudaril, da v nasprotju z drugimi spomeniki, ki oznanjajo slavo regentov, spomenike cesarju Jožefu postavlja ljudstvo, ki je še vedno zvesto privrženo velikemu »ljudskemu cesarju«, ki je z baklo svojega genija zanetil razsvetljenstvo v Avstriji.⁶⁶ Navedel je cesarjeve zasluge za razvoj pravne države na nemških temeljih, svobodo veroizpovedi in vesti, osvoboditev kmetov in uvedbo nemščine kot uradnega in državnega jezika.⁶⁷ Čeprav cesar ni mogel uveljaviti vseh načrtovanih reform, je seme, ki ga je zasejal, vzkliklo v mogočno drevo, katerega sadovi še vedno krepčajo ljudstvo.⁶⁸ Josef Schmiderer je ptujski spomenik opredelil kot pričo hvaležnosti ljudstva in mesta Ptuj ter govor zaključil s citatom Anastazija Grüna (Antona Aleksandra grofa Auersperga), da ljudstvo ne bo pozabilo tistega, ki

58 Desterniški, Zakaj nemški liberalci cesarja Jožefa častijo, Slovenski gospodar, 10. 5. 1883, št. 20, 146–147.

59 Desterniški, Zakaj nemški liberalci cesarja Jožefa častijo, Slovenski gospodar, 10. 5. 1883, št. 20, 146–147.

60 Cesar Jožefova svečanost meri zoper Slovence, Slovenski gospodar, 10. 5. 1883, št. 20, 148–149.

61 Cesar Jožefova svečanost meri zoper Slovence, Slovenski gospodar, 10. 5. 1883, št. 20, 148–149. Naznanitev Slovencev, ki so se kljub svarilu udeležili odprtja spomenika, je bila mišljena dobesedno, saj so nekaj dni pozneje objavili zapis: »(V črne bukve) se naj dene Miha Predika s Podlož, ki je hodil v Ptuj nemškutarskih kostij glodat;« glej Razne stvari, Slovenski gospodar, 7. 6. 1883, št. 23, 182.

62 Das Kaiser-Josef-Fest in Pettau, Marburger Zeitung, 16. 5. 1883, št. 58, 1–2.

63 Das Kaiser-Josef-Fest in Pettau, Marburger Zeitung, 16. 5. 1883, št. 58, 1–2.

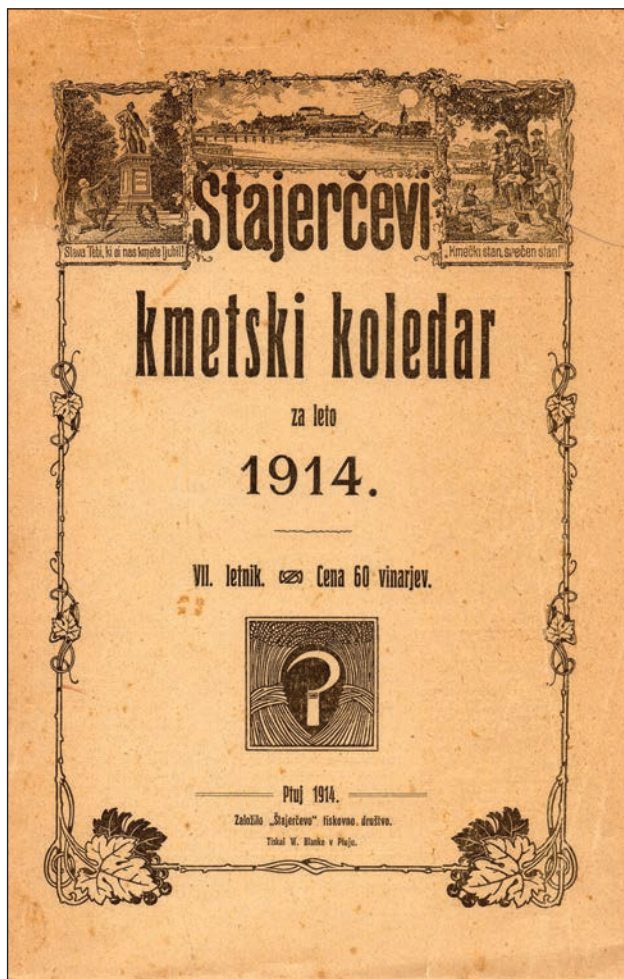
64 Das Kaiser-Josef-Fest in Pettau, Marburger Zeitung, 16. 5. 1883, št. 58, 1–2.

65 Prav tam. Das Kaiser-Josef-Fest in Pettau, Marburger Zeitung, 16. 5. 1883, št. 58, 1–2.

66 Das Kaiser-Josef-Fest in Pettau, Marburger Zeitung, 16. 5. 1883, št. 58, 1–2.

67 Das Kaiser-Josef-Fest in Pettau, Marburger Zeitung, 16. 5. 1883, št. 58, 1–2.

68 Das Kaiser-Josef-Fest in Pettau, Marburger Zeitung, 16. 5. 1883, št. 58, 1–2.

Slika 12: Naslovnica Štajerčeviga kmetijskega koledarja, 1914 (Knjižnica Ivana Potrča Ptuj).

nikoli ni pozabil ljudstva.⁶⁹ Tudi slavnostni banket je bil politična manifestacija, med katero so poveljevali pomen Združene levice, njenih 138 poslancev in Josefa Schmidererja,⁷⁰ profesor Anton Nagele iz Maribora pa se je v govoru posvetil zlasti pomenu nemškega *Schulvereina*, ki je želel nemški duh ter duh svobode

in napredka razširiti po vseh avstrijskih okrožjih in slovanske kmete popeljati k svobodi in samostojnosti na temelju moči nemške omike.⁷¹ Slavnostno odprtje spomenika so zvečer obeležili še z razsvetljavo mesta in sprevodom z baklami. Anonimni avtor članka je zabeležil, da je bila nepopisno lepa slovesnost tudi pričevanje o moči nemškega položaja ne samo na Ptuj, ampak na Spodnjem Štajerskem, ter poudaril, da mora Štajerska ostati enotna in da so vsako veselo obličje, navdihujoče besede in plameni svetlobe, ki so v mraku osvetlili spomenik, pomenili poraz »pervakov«.⁷²

Ptujski spomenik so tudi v naslednjih desetletjih izkoriščali za namene politične propagande, pri čemer je bila v smislu vizualne propagande za široke kroge slovenskega kmečkega prebivalstva najbolj učinkovita naslovnica časnika *Štajerc*, ki je na Ptuj izhajal od 1. julija 1900 do 3. novembra 1918.⁷³ Časniku, ki je izhajal v 14.000 izvodih, razširjal ideje štajercijanstva in bil pronemško in protiklerikalno naravnano, so v prvi številki četrtega letnika povečali obseg in glavo časnika obogatili z upodobitvami ptujskega spomenika Jožefu II., veduto Ptuja in žanrskim prizorom idiličnega kmečkega življenja (sl. 11).⁷⁴ Okrog okvirja ptujske vedute v pogledu z jugovzhoda se razraščajo vitice vinske trte, ki jih dopolnjuje preplet žitnega klasja okrog stranskih prizorov. Upodobitev cesarjevega spomenika je podnaslovljena »*Slava Tebi, ki si nas kmete ljubil*«. Ob vznosu spomenika kleči slovenski kmet, ki je odložil popotno palico in predaja venec čaščenemu cesarju. Uredništvo je tudi naslovni članek podobno naslovlilo in v njem poudarilo zasluge Jožefa II. za izboljšanje življenja kmečkega prebivalstva in ubranitev kmetov pred klerikalci: »*Slava Ti, ki si nas kmete ljubil, slava Ti, kateri si nas prvi začel braniti hudega peklenskega zmaja, klerikalizma, slava Ti cesar Jožef II.*«⁷⁵ Cesarja, ki so ga predstavili kot »[...] *morda najslavnejši vladar naše presvitle cesarske hiše*«, so povezali tudi z aktualno protiklerikalno naravnano: »*Slava Ti, cesar, ki si nas kmete ljubil, slava Ti cesar Jožef II. ki si že pred več kakor 100 leti spoznal največjega sovražnika kmetov – klerikalizem.*«⁷⁶ V prispevku avtor litografije v glavi časnika ni naveden, upodobitev spomenika je omenjena samo kot »naša podobica«.⁷⁷ Pod litografijo je signatura »M. Bauer fec«,

69 Das Kaiser-Josef-Fest in Pettau, Marburger Zeitung, 16. 5. 1883, št. 58, 1–2. Citat *Unvergessen lebt im Volke, der des Volkes nie vergaß* je zapisan tudi na severovzhodni strani spomenika nadvojvodi Janezu, ki je bil v Gradcu odkrit leta 1878; glej Baravalle, 1968, 94.

70 O recepciji stranke Združena levica, ki je bila ustanovljena 19. novembra 1881, med spodnještajerskim nemštvom glej Cvirn, 1997, 102–107.

71 Das Kaiser-Josef-Fest in Pettau, Marburger Zeitung, 16. 5. 1883, št. 58, 1–2.

72 Povzeto po citatu *Nein! Sie sollen es nicht zerreißen das schöne Steierland! Jedes frohe Antlitz, jedes geistesbezügelt Wort, jedes Licht, das aufflammte um das Denkmal, als die Nacht heraufzog, bedeutete eine Niederlage – der Pervaken*; glej Das Kaiser-Josef-Fest in Pettau, Marburger Zeitung, 16. 5. 1883, št. 58, 1–2.

73 O časniku glej Zmazek, 2013, 42–52; o časniku ter politični in nacionalni usmeritvi Stranke Štajerca glej Rihtarič, 1996, 27–47.

74 *Štajerc*, 11. 1. 1903, št. 1, 1. Za prodor nemške politike med slovensko kmečko prebivalstvo so se zavzemali tudi s časnikom *Kmetijski prijatelj*, ki je v Celju izhajal od 1882 do 1884, ter z ustanovitvijo Spodnještajerskega naprednega društva v Celju leta 1883 (Čuček, 2006, 392–393).

75 *Slava Ti, ki si nas kmete ljubil!*, *Štajerc*, 11. 1. 1903, št. 1, 2.

76 *Slava Ti, ki si nas kmete ljubil!*, *Štajerc*, 11. 1. 1903, št. 1, 2.

77 *Slava Ti, ki si nas kmete ljubil!*, *Štajerc*, 11. 1. 1903, št. 1, 2.

vendar avtorja žal ni bilo mogoče identificirati.⁷⁸ Termin naša podobica in upodobitev klečečega kmeta pred spomenikom dajeta litografiji sakralni značaj, kar je primerljivo z besedilom, ki je izšlo ob odkritju spomenika Jožefu II. v češkem mestu Most leta 1882, v katerem so cesarja stilizirali v svetnika ljudstva avstrijske države in svetnika svobodnega, naprednega, nemškega ljudstva (Telesko, 2006, 141). Glava časnika je bila v veljavi vse do zadnje natisnjene številke 3. novembra 1918. V uredništvu *Štajerca* so litografijo uporabili tudi leta 1914 za naslovnico *Štajerčeviga kmetskega koledarja*, ki ga je urejal Karl Linhart in je izhajal enkrat letno od 1908 do 1914 (sl. 12).⁷⁹

Po navedbah Balduina Sarie so »Jugoslovani« ptujski spomenik Jožefu II. s podstavka vrgli že leta 1918 (Saria, 1943, 28). Odpeljali so ga v mestni muzej; leta 1943 je bil razstavljen v pritličju cerkvene ladje nekdanjega dominikanskega samostana (Saria, 1943, 28). Prevoz odstranjenega spomenika dokumentira fotografija neznanega avtorja, ki jo hrani Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož (sl. 13). Odlomljena leva noga cesarja dokazuje, da je bil spomenik pred prevozom v muzej nasilno prevrnjen. V času nemške okupacije je okupacijska uprava Mestne občine Ptuj nameravala spomenik ponovno postaviti v mestni park (Kotnik, 2019, 217), vendar ni znano, da bi namero izvedli. Ponovna postavitvev spomenika kot simbola nemštva bi sicer bila v skladu s sočasno propagando, vendar si je težko predstavljati, da bi nacisti ponovno postavili spomenik Habsburžanu. V češkem mestu Ústí nad Labem so nacisti konfiscirali spomenik Jožefu II. iz mestnega muzeja in ga dali pretopiti, na številne prošnje sudetskih Nemcev za ponovno postavitvev odstranjenih spomenikov Jožefu II. pa je bil 18. januarja 1939 izdan odlok (*Beseitigung bzw. Wiederaufrichtung von Denkmälern*), ki je določal, da smejo ponovno postaviti samo spomenike z umetniško vrednostjo (na primer Metznerjevega v Teplicah), v znak repatriacije nemških kulturnih objektov in ne zaradi obujanja spomina na čas pred 1918, zlasti ne na Habsburžane (Wingfield, 1997, 167). Usoda ptujskega kipa cesarja Jožefa II. ni znana, verjetno je bil pretopljen kot staro železo.

V dosedanjih obravnavah spomenikov Jožefu II. na slovenskem Štajerskem je bil izpuščen spomenik, ki so ga leta 1902 postavili v Radgoni (o spomeniku in njegovi

Slika 13: Odstranitev spomenika cesarju Jožefu II. na Ptuj (Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož).

odstranitvi glej Zangger, 2018, 106–109).⁸⁰ Spomenik, izdelan v Salmovi železarni,⁸¹ je bil postavljen na najbolj prominentni lokaciji v mestu, pred mestno hišo na Glavnem trgu in v neposredni bližini Marijinega stebra (sl. 14). Kakor mariborski in ptujski je bil tudi radgonski spomenik Jožefu II. darilo zasebnega darovalca, dolgotletnega radgonskega župana Oswalda pl. Kodolitscha (1897–1921) (Zangger, 2018, 106). Kodolitsch je bil med največjimi posestniki vinogradov na Štajerskem in je med županskim mandatom skrbel zlasti za gospodarski razvoj mesta (Kurahs, 1984, 7). Na posvetilno ploščo, pritrjeno na podstavek spomenika, je dal Kodolitsch napisati, da je spomenik podaril mestu v trajen spomin na nepozabnega cesarja.⁸² Slavnostno odkritje spomenika 30. avgusta 1902 in srečanje kolesarskega društva 7. in 8. septembra istega leta je v »prijazno nemško mesto na jezikovni meji« privabilo številne goste.⁸³ V *Marburger Zeitung* so zapisali, da se je z velikodušno donacijo župana Kodolitscha in podporo občine uresničil načrt občudovalcev velikega cesarja Jožefa II., da mu tudi v Radgoni, v kateri se je nekoč mudil, postavijo spomenik.⁸⁴

Odstranitev spomenika po zasedbi Radgone 1. decembra 1918 je boljše dokumentirana kakor v drugih

78 Za pomoč pri identifikaciji M. Bauerja se iskreno zahvaljujem dr. Marjeti Ciglencečki in gospodu Francu Golobu.

79 Karl Linhart je bil urednik časnika *Štajerc* od 8. julija 1906 do 2. junija 1918 (Zmazek, 2013, 42).

80 Za podatke o spomeniku in poslani fotografije se iskreno zahvaljujem kolegicama Beatrix Vreča in Mateji Močnik iz radgonskega muzeja Museum im alten Zeughaus (Bad Radkersburg).

81 Knez Leopold Salm-Reiffenscheid je železarno leta 1896 prodal, vendar so novi lastniki, podjetje Breitfeld, Danek & Co nadaljevali z ulivanjem spomenikov Jožefu II. po modelu Richarda Kauffungena; leta 1901 je bil na primer odkrit spomenik v spodnjeavstrijskem kraju Bad Vöslau (Krebs, 2016b, 46–47).

82 »Dieses Denkmal widmet zur dauerhaften Erinnerung an den unvergesslichen Kaiser Josef II. der Stadt Radkersburg ihr Bürgermeister OSWALD EDLER von KODOLITSCH 1902.«

83 Freud und Leid eines Jahres. Vom September 1901 bis Ende August 1902, Deutscher Bote für Steiermark und Kärnten. Kalender für das Jahr 1903, 10, 29.

84 Slovesnosti so se pričele v soboto, 30. avgusta zvečer z glasbo in se nadaljevale naslednjega dne z odkritjem spomenika in banketom v veliki dvorani radgonske hranilnice; glej *Marburger Nachrichten* (Kaiser Franz Josef-Denkmal in Radkersburg), *Marburger Zeitung*, 28. 8. 1902, št. 103, 4. Slovesnosti so pritegnile manj medijske pozornosti kakor odkritja v Mariboru, Celju in na Ptuj v letih 1882 in 1883, kakor je razvidno iz naslova v tej opombi citiranega članka v *Marburger Zeitung*, pa so celo napačno navedli cesarjevo ime.

Slika 14: Spomenik cesarju Jožefu II. v Radgoni (Museum im alten Zeughaus, Bad Radkersburg).

spodnještajerskih mestih. Karl Freyberger je v svoji kroniki opisal dogajanje v noči z 9. na 10. marec 1919, ko so »Militaristen« (verjetno člani vojaške policije SHS) pojoč korakali skozi mesto in prevrnili spomenik Jožefu II. (Zangger, 2018, 105). Kipu so okrog vratu ovili jekleno vrv in ga odvedli do Fluckove mesnice nasproti mestne hiše, da bi ga obesili na železni drog, vendar jim to ni uspelo (Zangger, 2018, 105). Naslednji dan so si radovedneži ogledovali prevrnjen podstavek in poškodovan kip (sl. 15), občina in vojaško poveljstvo pa se po Freybergerjevem mnenju ob tem nepotrebnem vandalizmu nista želela vmešavati (Zangger, 2018, 105). Dogajanje na glavnem trgu 10. marca 1919 je dokumentiral radgonski fotograf Bund (sl. 16). Istega dne zvečer so po Freybergerjevih navedbah vojaki kip z vozom odpeljali do mostu in vrgli v Muro (Zangger, 2018, 107).

Verjetneje je, da so vojaki spomenik prodali za staro železo.⁸⁵ Od radgonskega spomenika Jožefu II.

sta ohranjeni posvetilna plošča z navedbo darovalca in plošča z napisom *Josef II.*, ki sta obdani z lovorjevim vencem in sedaj vzdani v vhodno vežo radgonske občinske stavbe. Med obnovo radgonskega glavnega trga leta 1998 po načrtih Herberta Missonija so na mestu, kjer je stal spomenik, v tlaku izpisali letnico 1919, ki označuje njegovo odstranitev.⁸⁶ V Museum im alten Zeughaus pa je na ogled noga cesarja Jožefa, edini preostanek radgonskega kipa in vseh štirih spomenikov po modelu Richarda Kauffungena, ki so bili postavljeni Jožefu II. na narodnostno mešanem območju Štajerske. Obdobje prevrata je preživela samo piramida, ki je bila leta 1881 postavljena v čast cesarju Jožefu II. na zasebnem posestvu družine Bouvier v Hercegovščaku pri Gornji Radgoni (sl. 17). Piramida iz porozonega slovenjgoriškega peščenjaka, z dolžino stranice 120 cm in visoka približno 3 metre, je opremljena z napisom *Josef II.* in letnico 1881. Nefiguralni spomenik

⁸⁵ Za podatek o reševalni akciji spomenika, med katero ga potapljači v Muri niso našli, se zahvaljujem mag. Beatrix Vreča.

⁸⁶ Poleg letnice 1919 je v tlaku izpisana tudi letnica 1945, ki označuje postavitev spomenika sovjetski zasedbi Radgone, ki so ga leta 1958 prenesli na obrobje mesta (Habsburg-Lothringen & Vreča, 2009, 27).

Slika 15: Prevrnjen spomenik cesarju Jožefu II. v Radgoni, 10. 3. 1919 (Museum im alten Zeughaus, Bad Radkersburg, foto: Bund).

Slika 16: Prevrnjen spomenik cesarju Jožefu II. v Radgoni, 10. 3. 1919 (Museum im alten Zeughaus, Bad Radkersburg, foto: Bund).

Slika 17: Spomenik cesarju Jožefu II. v Hercegovščaku (foto: Polona Vidmar).

na zasebni posesti je bil po prvi svetovni vojni manj vpadljiv kakor spomeniki v mestih, poleg tega je sprednja stranica z napisom zaradi poraslosti z gozdom komaj opazna. Piramida je po desetletjih pridobila značaj orientacijske točke v krajini, ohranila se je samo legenda, da piramida označuje razgledno točko, s katere je cesar Jožef II. spremljal vojaške manevre.

Preden je severno pobočje hriba zarasel gozd, je bil s piramide odličen razgled, kar dokazuje tudi litografija *Radkersburg vom Herzogberg*, ki je bila objavljena na naslovnici koledarja *Deutscher Bote für Steiermark und Kärnten* v letih od 1897 do 1904.⁸⁷

OB KONCU

Odstranjevanje spomenikov po prvi svetovni vojni odseva narodnostna razprtije v nacionalno nehomogenih mestih v zadnjih desetletjih 19. stoletja, zgodnjem 20. stoletju in ob nastanku novih državnih tvorb na območju nekdanje monarhije. Figuralni spomeniki v javnem prostoru so zbujali in utrjevali nacionalne spore in zlasti ob slavnostnih odkritjih služili kot orodje nacionalistične in strankarske propagande, zato ni presenetljivo, da so jih na slovenskem Štajerskem odstranili takoj po koncu prve svetovne vojne in v letu 1919. Da so bili javni spomeniki bolj izpostavljeni od drugih likovnih del, ki so spominjala na monarhijo, je razvidno iz dejstva, da je ostala županova soba v mariborskem rotovžu tudi po prevratu opremljena s simboli »staroavstrijskega nemškega režima in duha«, saj so leta 1925 na Mestnem stavbnem uradu zapisali,

[...] da se soba gospoda župana in njena oprema kritizira v javnosti na način, ki nikakor ne povzdičuje ugled mestne občine. To se posebno mučno občuti pri obiskih zunanjih uglednih predstavitev (citirano po Vidmar, 2014, 70).

Portrete cesarjev Leopolda I., Jožefa I. in Karla VI. ter portrete mariborskih županov avstrijske dobe so iz sejne sobe mariborskega rotovža odstranili šele leta 1931 in jih predali Zgodovinskemu društvu za Slovensko Štajersko.⁸⁸

23. januarja 1919 je anonimni pisec, ki je v *Slovenskem gospodarju* obsodil skrunitev spomenikov kot dejanje, »nevredno omikanih ljudi«, zapisal tudi: »Pride čas, ko se bomo mirno in pametno pogovorili kakšni spomeniki sodijo na ulice in prostore Maribora.«⁸⁹ Po sto letih je njegov zapis še vedno aktualen.⁹⁰

⁸⁷ Koledar je izdajal Leopold Kralik v Mariboru. Na naslovnica koledarja v letih od 1897 do 1904 so bili ob pogledu na Radgono s Hercegovščaka upodobljeni še Ptuj, Cmurek, Marenberk, grad Ormož, glavni trg v Slovenski Bistrici in Maribor.

⁸⁸ O portretih, ki so ohranjeni v Pokrajinskem muzeju Maribor, glej Vidmar, 2020, 79–106. Za podatek, da so bili portreti leta 1931 predani Zgodovinskemu društvu za Slovensko Štajersko, se zahvaljujem dr. Valentini Bevc Varl.

⁸⁹ Tedenske vesti, Slovenski gospodar, 23. 1. 1919, št. 4, 3.

⁹⁰ Raziskave za pričujoči prispevek so potekale v okviru raziskovalnega programa *Slovenska umetnostna identiteta v evropskem okviru* (P6-0061) in raziskovalnega projekta *Likovna umetnost med cenzuro in propagando od srednjega veka do konca prve svetovne vojne* (L7-8282), ki ju iz državnega proračuna financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

HABSBURG AND AUSTRO-HUNGARIAN HEROES DESCENT FROM PEDESTAL. CONTRIBUTION TO SLOVENISATION OF PUBLIC SPACE OF MARIBOR AND NEIGHBOURING TOWNS IN 1919

Polona VIDMAR

University of Maribor, Faculty of Arts, Department of Art History, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: polona.vidmar@um.si

SUMMARY

In 1919, the territory of Slovenian Styria witnessed the removal of several public monuments depicting historical personalities, particularly the members of the royal house, erected prior to and during the era of Austria-Hungary. The removals were hardly surprising under the new regime since they contributed to the Slovenisation of the public space; they did, however, deplete the town's veduta in terms of monument protection and urban planning. The removals in Slovenian Styria were not based on any official decree by the new government; they were unorganised attacks, desecrations and demolitions by the townspeople. The article places the removal of monuments in the context of national and ideological dispute. During the periods that new state entities were created, the removal of monuments mirrored national opposition in ethnically diverse towns and cities on the territory of the former monarchy. In order to gain a deeper understanding of the role of the discussed monuments as a tool of creating national tensions and clashes between liberals and clericals, the paper presents citations from daily newspapers of the time. The rhetoric used by both the invited speakers at the unveilings of the monuments and journalists in their newspaper reports on them testifies to the monuments' propaganda role and their (mis) use for nationalist and party purposes. The newspaper articles also bear witness to the use of public monuments as a propaganda tool by the authorities, particularly local dignitaries; the figures to whom the monuments were dedicated received little attention, while there were even fewer mentions of the monuments as works of art. The monuments of Emperor Joseph II are the focal point of this paper. Their erection aroused the most controversy because of the accompanying events staged by German nationalists and liberals in Maribor (Marburg), Celje (Cilli), and Ptuj (Pettau). This paper is also the first to address in extensive detail the monument of Joseph II in Ptuj, which was depicted in the masthead of the Štajerc newspaper and on the front page of the annual Štajerčevi kmetski koledar farmer's almanac, and was thus able to reach the widest circles of the Slovenian rural population as a symbol of the anti-clerical and pro-German orientation of the Štajerc-Partei political party. In the context of the removal of monuments in Slovenian Styria, the paper is also first to address the fate of the monument of Joseph II in Radkersburg. The majority of relevant data on the erection of the monuments was gathered from articles appearing in the daily newspapers, which provided detailed accounts of the unveilings and the content of celebratory speeches. The local newspapers, however, rarely reported on the removals. In this respect, we observe a certain dissimilarity with Czechoslovakia, where newspapers in ethnically mixed areas in the post-WWI period frequently documented such acts.

Keywords: public monument, Maribor (Marburg), Styria, Emperor Joseph II., the Habsburgs, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (SHS)

VIRI IN LITERATURA

- Deutsche Wacht** – Celje, 1919.
- Deutscher Bote für Steiermark und Kärnten**– Maribor, 1897–1904.
- Kmetški prijatelj** – Celje, 1882–1884.
- Marburger Zeitung** – Maribor, 1882, 1883, 1899, 1913, 1919.
- PAM** – Pokrajinski arhiv Maribor, Zbirka albumov fotografij in razglednic.
- Slovenski gospodar** – Maribor, 1882, 1883, 1900, 1919.
- Straža** – Maribor, 1919.
- Südsteirische Post** – Maribor, 1882–1883.
- Štajerc** – Ptuj, letniki 1900–1918.
- Štajerčevi kmetški koledar** – Ptuj, 1908–1914.
- Almasy, K. (2014):** Wie aus Marburgern ‚Slowenen‘ und ‚Deutsche‘ wurden. Ein Beispiel zur beginnenden nationalen Differenzierung im Zentraleuropa zwischen 1848 und 1861. Bad Radkersburg, Graz, Artikel VII-Kulturverein – Pavelhaus.
- Antoličič, G. (2017):** Dr. Vilko Pfeifer – prvi Slovenec na čelu mariborske občine po prevratu (1919–1920). *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 929–948.
- Antoličič, G. (2018):** Dr. Vilko Pfeifer, vladni komisar za Maribor v letih 1919–1920. V: Friš, D., Matjašič Friš, M. & M. Maver (ur.): Mariborski župani 1850–1941. Snovalci sodobnega mesta ob Dravi. Maribor, Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Frana Kovačiča, 240–267.
- Baravalle, R. (1968):** Das Erzherzog-Johann-Denkmal in Graz. 90 Jahre nach seiner Enthüllung am 8. September 1878. *Blätter für Heimatkunde*, 42, 85–96.
- Baš, F. (1989):** Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije. Izbrani zgodovinski spisi. Maribor, Obzorja.
- Birk, M. & A. Urekar Osvald (2014):** Selbst- und Fremdbilder vom ‚Krankenbette Österreichs‘ in der ausgewählten deutschen und slowenischen Presse Marburgs (1900, 1907, 1914). V: Szendi, Z. (ur.): Medialisierung des Zerfalls der Doppelmonarchie in deutschsprachiger Regionalperiodika zwischen 1880 und 1914. Wien, LIT Verlag, 67–82.
- Ciglenečki, M. (2006):** Urbanistična podoba Maribora v 19. in 20. stoletju. *Studia Historica Slovenica*, 6, 2–3, 531–555.
- Curk, J. & P. Premzl (2004):** Mariborske vedute. Maribor, Umetniški kabinet Primož Premzl.
- Cvelfar, B. (1997):** Naj pokaže Celje svojo nemško kov! (Odkritje spomenika cesarju Jožefu II. leta 1882 v Celju). *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 45, 1–2, 78–82.
- Cvirn, J. (1997):** Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914). Maribor, Obzorja.
- Čopič, Š. (2000):** Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja. Ljubljana, Moderna galerija.
- Čuček, F. (2006):** Kraji na slovenskem Štajerskem in Maribor med leti 1750 in 1918. K prebivalstveni in nacionalni sliki ter k nacionalnim odnosom v spodnještajerskih mestih s poudarkom na Mariboru, Celju in Ptujju. *Studia Historica Slovenica*, 6, 2–3, 381–402.
- Ferlež, J., Kac, D. & G. Jenuš (2012):** Nacionalna identiteta in simbolika. V: Ferlež, J. (ur.): Nemci in Maribor. Stoletje preobratov 1846–1946. Maribor, Umetniški kabinet Primož Premzl, 21–27.
- Friš, D., Matjašič Friš, M. & A. Maver (2018):** Knjigi o tvorcih sodobnega Maribora na pot. V: Friš, D., Matjašič Friš, M. & Maver, A. (ur.): Mariborski župani 1850–1941. Snovalci sodobnega mesta ob Dravi. Maribor, Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Frana Kovačiča, 6–9.
- Gemeinde-Sparcasse in Marburg (1902):** Gemeinde-Sparcasse in Marburg. Rückblick über die 15jährige Thätigkeit 1. Jänner 1887–1. Jänner 1902 anlässlich ihres 40jährigen Bestandes 1862–1902, Marburg, Selbstverlag der Gemeinde-Sparcasse.
- Griesser-Pečar, T. (2019):** Slovensko slovo od Habsburžanov. *Studia Historica Slovenica*, 19, 2, 301–332.
- Gutkas, K. (1980):** Joseph II. in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. V: Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II. Mitregent Maria Theresias, Kaiser und Landesfürst. Melk, Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 696–700.
- Habsburg-Lothringen, B. & B. Vreča (2009):** Bad Radkersburg. Stadt und Region. Bad Radkersburg, Tourismusverband Bad Radkersburg und Radkersburg Umgebung.
- Hausmann, F. (1925):** Der Marburger Bluttag. V: Hausmann, F. (ur.): Südsteiermark. Ein Gedenkbuch. Graz, Ulrich Moser, VII–X.
- Hazemali, D. (2017):** The Battle of Galicia: The Disintegration of the Austro-Hungarian Land Forces on the Eastern Front in the First World War, With Special Emphasis on the Role of the Graz's III Corps and Slovenian Soldiers. *Studia Historica Slovenica*, 17, 1, 161–196.
- Hevesi, L. (1897):** Victor Tilgners ausgewählte Werke. Wien, Löwy.
- Hriberšek Vuk, N. (2010):** Mariborsko olepševalno društvo in mestna turistična ponudba v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 81 (n. v. 46), 2–3, 71–94.
- Jenuš, G. (2011):** Ko je Maribor postal slovenski. Iz zgodovine nemško-slovenskih odnosov od konca 19. stoletja in v prevratni dobi. Maribor, Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča.
- Jenuš, G. (2017):** »Ljubi Bog, kako varovati, česar ni; saj vendar pri vseh concih in krajih sili v Mariboru slovenski značaj na dan!«: Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe. *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 901–928.

Jenuš, G. (2018), Johann Schmiderer, mariborski župan v letih 1902–1919. V: Friš, D., Matjašič Friš, M. & M. Maver (ur.): Mariborski župani 1850–1941. Snovalci sodobnega mesta ob Dravi. Maribor, Znanstveno-raziskovalni inštitut dr. Frana Kovačiča, 198–237.

Kallina, N. (2016): Herscherdenkmäler in Niederösterreich. V: Denkmale und Mahnmale. Orte des Erinnerns. Denkmalpflege in Niederösterreich, 54. St. Pölten, Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 12–16.

Kerec, D. (2019): Kulturnoprosvetne razmere na Slovenskem ob državnem prelomu leta 1918. *Studia Historica Slovenica*, 19, 2, 399–418.

Kolšek, A. (2007): Die Stadtparks in Slowenien 1864–1918. V: Hajós, G. (ur.): Stadtparks in der österreichischen Monarchie 1765–1918. Studien zur bürgerlichen Entwicklung des urbanen Grüns in Österreich, Ungarn, Kroatien, Slowenien und Krakau aus europäischer Perspektive. Wien, Köln, Weimar, Böhlau, 195–216.

Kotnik, D. (2019): Muzej mesta Ptuj in njegove zbirke v času nemške okupacije. Zbornik Pokrajinskega muzeja Ptuj – Ormož, 6, 201–221.

Kramberger, P. (2005): Nemško časopisje v Mariboru v 19. stoletju. Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino, 53, 1, 37–52.

Kramberger, P. (2009): Iz publicistične preteklosti Ptuj: nemški časniki in časopisi v mestu trdnjavskega trikotnika. Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino, 57, izredna št., 423–436.

Krasa, S. (1996): Das Jägermonument als Denkmaltypus. V: Jagdzeit. Österreichs Jagdgeschichte – eine Pirsch. Wien, Museen der Stadt Wien, 298.

Krebs, E. (2016a): Zu den von Richard Kauffungen entworfenen Gusseisenstatuen Joseph II. V: Denkmale und Mahnmale. Orte des Erinnerns. Denkmalpflege in Niederösterreich, 54. St. Pölten, Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 42–45.

Krebs, E. (2016b): Restaurierung der Gusseisenstatue Joseph II. in Bad Vöslau. V: Denkmale und Mahnmale. Orte des Erinnerns. Denkmalpflege in Niederösterreich, 54. St. Pölten, Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 46–47.

Kurahs, H. (1984): Oswald Edler von Kodolitsch. Bürgermeister von Radkersburg. V: Bundes-Oberstufenrealgymnasium. Bad Radkersburg, Bundes-Oberstufenrealgymnasium, 7–17.

Lazarini, F. (2014): Spomenik cesarju Francu Jožefu I. Dostopno na: http://www.mariborart.si/spomenik?p_p_id=mappath_WAR_artportlet&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_r_p_564233524_articleUrl=spomenik-cesarju-francu-jozefu-i- (zadnji pristop: 3. 3. 2020).

Měchurová, M. (2007): Der aufgeklärte Despot Joseph II. und seine Spuren nicht nur bei Slawikowitz in Mähren. Tipkopis diplomskega dela. Brno, Masaryk-Universität in Brunn.

Murovec, B. (2015): Slovenski znanstvenik. Funkcija in transformacija Miklošičeve podobe na javnih spomenikih. V: Lavrič, A., Lazarini, F. & B. Murovec (ur.): Patriae et Orbi. Študije o srednjeevropski umetnosti. Jubilejni zbornik za Damjana Prelovška. Ljubljana, Založba ZRC, 667–688.

Oman, D. (1999): Ob šestdesetletnici zbirke v prostorih mariborskega mestnega gradu. *Argo*, 42, 1, 9–17.

Pertassek, R. (2000): Marburg an der Drau. Von der »Marchburch« zur Universitätsstadt. Graz, Strahalm.

Ponta-Zitterer, B. (2018): Der Kärntner Bildhauer Josef Kassin (1856–1931). Tipkopis doktorske disertacije. Graz, Karl-Franzens-Universität.

Potočnik, D. (2018): Rudolf Maister in njegova vloga pri zasedbi severne narodnostne meje ter boj za Radgono/Rudolf Maister, seine Rolle bei der Besetzung der ethnischen Nordgrenze und der Kampf um Radkersburg. V: Vreča, B., Zangger, M. T. & M. Močnik (ur.): Im Brennpunkt des Geschehens 1918–1920. Vom Übermurgebiet über Radkersburg bis Mureck/V žarišču dogodkov 1918–1920. Od Prekmurja pred Radgone do Cmureka. Bad Radkersburg, Theiss, 116–143.

Puff, R. G. (1999): Maribor. Njegova okolica, prebivalci in zgodovina. Maribor, Obzorja.

Radovanovič, S. (2007): Ponovno doma. Zgodovina 47. mariborskega pešpolka 1682–1918. Maribor, Založništvo Sašo Radovanovič.

Rakovec, A. (2015): Komu so Mariborčani postavljali spomenike? Spomeniki znanih osebnosti v Mariboru. V: Godina Golija, M. (ur.): Maribor in Mariborčani. Maribor, Založba ZRC, 181–202.

Richter, C. (1883): Geschichte der Kaiser Josef-Denkäler in Böhmen, Mähren, Niederösterreich und Schlesien. Reichenberg, Selbstverlag.

Riesenfellner, S. (1998): Der ‚moderne‘ Denkmalkult an der Peripherie. Grazer Denkmäler von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg. V: Riesenfellner, S. (ur.): Steinernes Bewußtsein I. Die öffentliche Repräsentation staatlicher und nationaler Identität Österreichs in seinen Denkmälern. Wien, Köln, Weimar, Böhlau, 168–223.

Rihtarič, I. (1996): »Štajerc« in njegov odnos do volitev v državni zbor 1906 in 1907. Časopis za zgodovino in narodopisje, 67 (n. v. 32), 1, 27–47.

Saria, B. (1943): Pettau. Ein Führer durch die Stadt und deren Geschichte. Pettau, Blanke.

Sedlářová, J. (2016): Hugo Franz Salm. Průkopník průmyslové revoluce. Železářský magnát – mecenáš – sběratel – lidumil 1778–1836. Kroměříž, Národní památkový ústav, územní památková správa.

Steinböck, E. (1983): Die Kämpfe um Radkersburg und im steirischen Grenzraum 1919. Militärhistorische Schriften, 47. Wien, Österreichischer Bundesverlag.

Stieglitz, O. & G. Zeillinger (2008): Der Bildhauer Richard Kauffungen. Zwischen Ringstraße, Künstlerhaus und Frauenkunstschule. Frankfurt am Main, Peter Lang.

Suette, H. (1936): Der nationale Kampf in der Südsteiermark: 1867 bis 1897. München, Verlag Max Schick.

Telesko, W. (2006): Geschichtsraum Österreich. Die Habsburger und ihre Geschichte in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts. Wien, Köln, Weimar, Böhlau.

Telesko, W. (2008): Kulturraum Österreich. Die Identität der Regionen in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts. Wien, Köln, Weimar, Böhlau.

Vidmar, P. (2013): Lokalpatriotismus und Lokalpolitik. Die Denkmäler Wilhelms von Tegetthoff, Kaiser Josefs II., sowie Erzherzog Johann in Maribor und die Familie Reiser. Acta historiae artis Slovenica, 18, 1, 65–87.

Vidmar, P. (2014): Mariborski rotovž. Umetnine v žepu, 10. Ljubljana, Založba ZRC.

Vidmar, P. (2020): Porträts als visualisierte Erinnerung an verdienstvolle Leistungen der Bürger von Maribor (Marburg). Acta historiae artis Slovenica, 25, 2, 79–106.

Vocelka, K. (1980): Das Nachleben Josefs II. im Zeitalter des Liberalismus. V: Österreich zur Zeit Kaiser Josefs II. Mitregent Maria Theresias, Kaiser und Landesfürst. Melk, Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 293–298.

Volkmar, H. (1934): Untersteier. Die Deutsche Südstoemark. Deutschlandsberg, W. Sima.

Vrišer, S. (1971): Znamenja in javni spomeniki v Mariboru do 1941. Časopis za zgodovino in narodopisje, 42 (n. v. 7), 1, 175–195.

Vrišer, S. (1977): Iz starih fotografskih albumov. Stari Maribor III. Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino, 25, 1, 62.

Wingfield, N. M. (1997): Conflicting Constructions of Memory: Attacks on Statues of Joseph II in the Bohemian Lands after the Great War. Austrian History Yearbook, 28, 147–171.

Wingfield, N. M. (2001): Statues of Emperor Joseph II as Sites of German Identity. V: Bacur, M. & N. M. Wingfield (ur.): Staging the Past. The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present. West Lafayette, Purdue University Press, 178–201.

Wingfield, N. M. (2007): Flag Wars and Stone Saints. How the Bohemian Lands Became Czech. Cambridge, London, Harvard University Press.

Zajšek, B. (2017): Ferdinand Duhatsch – slovenski Nemeč oziroma nemški Slovenec. Studia Historica Slovenica, 17, 3, 837–872.

Zajšek, B. (2018): Dr. Ferdinand Duhatsch, mariborski župan v letih 1883–1886. V: Friš, D., Matjašič Friš, M. & A. Maver (ur.): Mariborski župani 1850–1941. Snovalci sodobnega mesta ob Dravi. Maribor, Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Frana Kovačiča, 128–159.

Zangger, M. T. (2018): Auszüge aus der Kriegschronik Karl Freybergers, November 1918–Dezember 1920/Odlomki iz vojne kronike Karla Freybergerja, november 1918–december 1920. V: Vreča, B., Zangger, M. T. & M. Močnik (ur.): Im Brennpunkt des Geschehens 1918–1920. Vom Übermurgebiet über Radkersburg bis Mureck/V žarišču dogodkov 1918–1920. Od Premurja pred Radgone do Cmureka. Bad Radkersburg, Theiss, 88–115.

Zemek, M. (1980): Joseph II. und Slavikovice. V: Österreich zur Zeit Kaiser Josefs II. Mitregent Maria Theresias, Kaiser und Landesfürst. Melk, Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 291–292.

Zmazek, M. (2013): Nemškonacionalno usmerjeno časopisje na Ptujskem. V: Doberšek, M. & M. Zmazek: Ptujška časopisna dediščina. Ob 135-letnici natisa prvega ptujskega časopisa in umestitvi zbirke osrednjih ptujskih časopisov v Digitalno knjižnico Slovenije. Ptuj, Knjižnica Ivana Potrča, 27–53.

Žitko, S. (1996): Po sledih časa. Spomeniki v Sloveniji 1800–1914. Ljubljana, Debora.

Žitko, S. (1998): Nadvojvoda Janez in njemu postavljeni spomeniki na Slovenskem. Acta historiae artis Slovenica, 3, 103–113.

Žitko, S. (2000/2001): Die Erzherzog-Johann-Denkmäler des 19. Jahrhunderts in Slowenien. Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, 91/92, 447–465.